

Sendikaların krizi mi, sosyalistlerin krizi mi?

Sungur Savran

Günümüzde sosyalistler arasında sendikalar konusundaki en yaygın tavır ağlaşmaktır. En yaygın kelime ise “kriz”. Sosyalist solun çok büyük bir bölümüne göre sendikal hareket dünyada ve Türkiye’de büyük bir kriz yaşıyor, berbat durumdadır, hatta gününü doldurmuştur. “Sendikaların krizi” teorisi, son çeyrek yüzyılı kapsıyor ve sorunu dünya çapında kapitalist toplumun yaşadığı iddia edilen bütünsel bir değişime bağlıyor. Kabaca 1980’li yıllardan itibaren başlayan dönemde teknolojiye, işçi sınıfının karakterinde, ekonomi politikalarında, uluslararası bütünleşmede ortaya çıkan büyük değişimin sendikaları krize sürüklediği iddia ediliyor. Bu teoride madalyonun bir de ters yüzü var. Kimi bunu açıkça ifade ediyor, kimi ise örtülü olarak ima ediyor, ama kriz tahlili madalyonun ters yüzünü mantıksal bir zorunlulukla içeriyor. Eğer sendikalar bugün krizde ise, demek ki dün, yani 1980’den önce, sağlıklı ve işlevli organizmalardı. Sık sık kullanılan bir deyimle, demek ki kapitalizmin 1945-1975 arasındaki “Altın Çağ”ı, aynı zamanda sendikalar için de bir “Altın Çağ” idi.

Bizim bu yazıda savunacağımız görüş bütünüyle farklı. Sendikalar çok uzun bir tarihsel süreç boyunca bir düşüş, bir gerileme yaşamış, işçi sınıfının mücadele örgütleri olarak tutucu ve sağlıksız organizmalar haline gelmişlerdir. Bu gelişme içinde bir *çürüme* eğilimini bile taşımıştır. 1980 sonrasında yaşanan gelişmelerde sendikalar önemli yaralar aldıysa, burjuvazi amaçlarına bir ölçüde ulaşmayı başardıysa, bunun ardında sendikaların bu seküler (uzun vadeli) gelişmesinin

zaafı yatmaktadır. 1980 öncesi dönemde sendikalar için bırakalım bir “Altın Çağ” imasını, sağlıklı bir gelişme olduğunu ileri süren her teori, sendikalara sınıf mücadelesi penceresinden değil, sendika bürokrasisinin ve/veya işçi aristokrasisinin gözlerinden bakıyor demektir. 1980 sonrası dönem için ise “kriz” tespiti, hele hele sendikaların şu ya da bu biçimde gününü doldurduğuna ilişkin görüşler hareketi yanlış yönlendirecektir. Kriz delili olarak ortaya konulan göstergeler bir yandan son derecede ciddi bir abartma payı içerir, bir yandan da kapitalist toplumun tarihindeki benzer dönemler bir kenara bırakıldığı için içinde yaşadığımız dönemin eğilimlerini doğru ifade etmez. Evet, hem dünyada hem Türkiye’de sendikal harekette büyük bir silkinme, büyük bir yenilenme, büyük bir atılım gerekmektedir. Ama kriz ya da “yolun sonu” teorileri bu gerekli atılıma ışık tutma kapasitesine sahip değildir. Daha da ileri gidelim, bunlar sendikaların birer sınıf mücadelesi örgütü olarak bir atılım yapmasının önünde birer engeldir. Önerilen çözümler bazen yanlış, bazen düpedüz vahimdir. Öyleyse bir sonuca ulaşıyoruz: gerçek kriz sendikal harekette değil, sosyalist harekettedir, sosyalistlerin kafasının içindedir.

Üstelik, bu tartışmanın yapıldığı topraklarda sosyalist ve devrimci demokrat solun sendikal politikası, sol hareket kitleleştiğinden bu yana, yani kabaca yarım yüzyıldır, büyük yanlışlar sergilemiştir. Bir ölçüde genelleştirme pahasına denebilir ki, *Türkiye solunun sendikalara ilişkin politikası Marksizmin programına ve stratejisine bütünüyle aykırıdır*. Bu yüzden de, sendikaların “krizi”nden söz etmeden, hele hele yeni çözümler önermeden önce Marksizmin sendikal alandaki politikasının ne olup ne olmadığına bakmak gerekir.

Bu yazının yapısını belirleyen de bu ihtiyaçtır. Aşağıda önce Türkiye’nin sosyalist ve devrimci demokrat solunda sendikalar konusunda mevcut değişik yaklaşımları kısaca hatırlatacağız. Ardından, Marksizmin klasiklerinde ve Bolşevik gelenekte sendikalar konusunun teorik ve politik olarak nasıl ele alındığını inceleyeceğiz. Bunu “sendikaların krizi” ve “yolun sonu” teorilerinin ve varolduğu ileri sürülen krize karşı önerilen çözümlerin sergilenmesi ve eleştirisi izleyecek. Bu eleştiri temelinde sendikaların sorunlarının gerçek kaynağını ortaya koymaya ve bu sorunlar karşısında sosyalist hareketin benimsemesi gereken politikalara işaret etmeye çalışacağız. “Sendikaların krizi” tartışması kapitalizmin dünya çapında yaşadığı değişim ile ilgili olduğu ölçüde tartışmayı genel bir düzeyde sürdüreceğiz. Türkiye sendikal hareketinin ayrıntılı bir incelemesine girişmek yerine, bu tartışmanın içinde Türkiye’ye özgü hangi faktörlerin önem kazandığına sonda bir bölümde değineceğiz.

Marksizmin sendikalar konusuna yaklaşımını tartışırken bir konuyu bilinçli bir biçimde analizin dışında bırakacağız. Sendikaların devrim sonrasında, proletarya diktatörlüğü döneminde nasıl biçimlenmesi ve hangi işlevleri üstlenmesi gerektiği konusu bu kitapta tartışılan sorunla doğrudan bağlantılı olmadığı için bu yazının ufku dışında kalacak.

1. Türkiye solunda sendikal politika

Türkiye solunun yarım yüzyıllık oluşum süreci içinde ortaya çıkan çeşitli gelenek ve akımların sendikalar konusunda izledikleri politika elbette birbirinden dağlar kadar farklıdır. Ne var ki, değişen derecelerde de olsa, solun bu farklı politikaları ciddi hatalarla malûldür. Aşağıda sözü edilecek olan yaklaşımların eleştirisine bu aşamada girilmeyecektir. Yazının geri kalan bölümlerinde Marksizmin sendikal politikaya yaklaşımı açıklandıkça bu yaklaşımların yanlışlığı adım adım ortaya çıkacaktır. Türkiye solunda gözlenen yaklaşımların kuşbakışı bir taramasının en baştan yapılmasının yararı, Marksizmin sendikalar konusundaki görüşleri sergilenirken Türkiye solunda görülen her bir yaklaşımın okuyucu tarafından sınanması olanağını sağlamasıdır. Şimdi çeşitli yaklaşımları bir ölçüde şematik biçimde sıralayabiliriz.

• **Sınıf perspektifinin uzağında duranlar:** Solun özellikle devrimci demokrat akımları işçi sınıfına merkezi bir yer atfetmedikleri ve mücadeleyi genel bir “halk” kavramı çevresinde örmeyi stratejik bir yaklaşım olarak kabul ettikleri için, sendikalara içinde çalışılabilecek başka ortamlardan (mahalleler, okullar, diğer kitle örgütleri vb.) farklı ve öncelikli bir yer vermezler.

• **Sendikalardan uzak duranlar:** Son dönemde işçi sınıfının düzenli çalışma koşullarından yoksun bırakılması, sendikasız ve güvencesiz çalışma koşullarının sınıfın daha geniş katmanlarına doğru yaygınlaşması karşısında, bazı akımlar sendikaların esas olarak işçi aristokrasisinin örgütleri haline geldiği düşüncesinden hareketle, sendikasız işçiler içinde örgütlenmeyi çalışmalarının merkezine yerleştirmişlerdir.

• **Sendikaların sonunu ilân edenler:** Sosyalist hareket içinde bazı akımlar, sendikaların işlevsiz hale geldiği, bazıları ise bu yapılarıyla varlıklarını sürdürmeyecekleri tespiti temelinde, işçi hareketinin ileriye doğru yürümesi açısından bugünkü sendikalardan umut kesilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunların bazıları yeni tip bir sendikacılığı savunurken, bazıları ise işçilerin bir takım taban konsey, kurul, komitelerinde vb. örgütlenmesini önermektedir.

• **Siyasi sendikacılık:** Bazı siyasi akımlar, büyük işçi kitlelerini bir araya getiren sendikalarda çalışma koşullarının zorluğu karşısında kendi siyasi amaçları doğrultusunda çalışacak yan örgütler niteliğinde küçük ölçekli sendikalar kurmaktadırlar.

Bu ilk dört yaklaşım, aralarında çok büyük farklar olmasına rağmen, bir noktada ortaklaşır: Varolan kitlesel sendikalarda çalışma yapmaktan uzak durmak. (Bu görüşleri savunan kimi akım ya da bireylerin, kendileriyle bütünüyle tutarsız bir biçimde, sendikalarda yönetici ve/veya profesyonel uzman olarak görev almaları kendilerinin açıklaması gereken bir sorundur.) Aşağıdaki yaklaşımlar ise yukarıdakilerden farklı olarak sendikalarda çalışma yapmayı önemseyen akımlar arasında görülür. Bunlar birbirini dışlayan yaklaşımlar değildir. Başka bir deyişle,

Devrimci Marksizm

tek bir siyasi akım veya hareket bu yaklaşımlar arasından birden fazlasını benimsiyor olabilir.

• **Sendikaların sorunlarının çözümünü AB’de görmek:** Bazı akımlar, 12 Eylül’ün yasal düzenlemelerinin ve yarattığı güçler dengesinin Türkiye’de sendikaların mücadelesi önünde ciddi bir engel oluşturduğu tespitinden hareketle, gerek işçilerin çıkarlarının elde edilmesinde gerek sendikaların sorunlarının çözülmesinde Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) katılımının çığır açıcı bir değişim yaratacağı inancıyla bütün sendikal politikalarını bu doğrultuda yürütür.

• **Bürokrasi kuyrukçuluğu:** Sendikalarda faaliyet gösteren akımların çoğunluğu, sendikal hareket içinde belirli mevziler kazanmak veya kazanılmış mevzileri korumak amacıyla, işçi sınıfının mücadelesinden kopmuş, düzenin saflarına geçmiş olduğu tescilli sendika bürokratlarıyla koşulsuz ve eleştirisiz bir ittifak ilişkisi içine girmeyi benimserler.

• **Kitle sendikalarını parti tekeli altına almaya çalışanlar:** 1970’li yılların TKP’sinin DİSK’te başlattığı bir gelenek, günümüzde de bazı akımlarda canlılığını korumaktadır. Bir sendikanın yönetimini ele geçiren bir siyasi grup, farklı siyasi eğilimlerden işçileri sendikadan dışlamaya kadar uzanan bir yaklaşımla sendikada tam bir tekel kurmaya çalışmaktadır.

• **Sendikaların siyasi bakımdan tarafsız (“partilerüstü”) olmasını savunanlar:** Bir önceki yaklaşımın tam karşı ucunda, bazı akımlar da sendikaların “bağımsızlığı”nı koruma gerekçesiyle sosyalist akımların sendikalar üzerinde hakimiyet ve yönlendiricilik tesis etmesine karşı çıkmaktadırlar.

Bu yaklaşımların sendikalar ve işçi sınıfı mücadelesi açısından sonuçları elbette çok farklıdır. Ama her birinin ciddi sorunlarla malû olduğu, Marksizmin ve onun izinde Bolşevizmin sendikalara yaklaşımı incelenirken ortaya çıkacaktır.

2. Sendikaların sınıf mücadelesi açısından önemi

Marksizm için sendikalar sınıflar arasındaki mücadelede büyük bir önem taşır. Burada hareket noktası, elbette, kapitalizm geliştikçe safları büyüyen, büyük işletmelerde bir araya gelerek disiplinli ve kolektif hareket yeteneğini kazanan ve özel mülkiyetten çıkarı olmadığı için toplumsal mülkiyet temelinde kapitalizme alternatif bir yeni sosyo-ekonomik düzenin kurulması bakımından tek güvenilebilecek sosyal güç olan işçi sınıfının sınıf mücadelelerindeki merkezi yeridir. Ne var ki, işçi sınıfı doğuşuyla birlikte otomatikman bir sınıf olarak örgütlü bir mücadele vermez. Mücadele edecek hale gelebilmesi, hatta bir sınıf olarak oluşumu için bile örgütlenmesi gerekir. İşte sendikalar bu örgütlenmenin en basit ve en evrensel biçimi olarak büyük önem taşır.

Her şeyden önce, işçilerin kapitalistler tarafından sömürülmesinde her bir işçinin yalıtılmışlığı ve başka işçilerle rekabeti önemli bir rol oynar. Bu, tekil işletme düzeyinde her bir işçinin hem çalışma arkadaşlarıyla hem de işgücü piyasasında varolan işsizlerle rekabetinde, ekonomi düzeyinde ise daralan ve genişleyen ama hiçbir zaman ortadan kalkmayan yedek sanayi ordusunda (yani işsizler kitlesinde) ifadesini bulur. Sendika tek bir işyerinde bütün işçileri örgütleyerek ve kapitalistin karşısına tek bir güç halinde çıkarak, ekonomi çapında ise yedek sanayi ordusunun bütün işletmelerde çalışan işçiler üzerindeki tehdidini sınırlayarak (bu tehdidi bütünüyle ortadan kaldırması olanaksızdır) işçiler arasındaki rekabetin kapitalist lehindeki etkisini azaltır, ücretler, çalışma saatleri ve çalışma koşulları konusunda işçi sınıfının pazarlık gücünü artırır. Engels, bu noktaya daha 1845'te, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* başlıklı gençlik dönemi çalışmasında değinmiştir: "Ama bu birliklere ve onların yol açtığı grevlere esas önemini kazandıran şudur: Bunlar işçilerin rekabeti ilga etme yolundaki ilk çabasıdır. Bu, burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki hakimiyetinin bütünüyle işçilerin kendi arasındaki rekabet, yani dayanışma yokluğu üzerinde yükseldiği gerçeğinin kavranması anlamına gelir."¹ Elbette, Engels'in daha bu aşamadan vurgulu biçimde ifade ettiği gibi, sendikaların sömürüyü ortadan kaldırmak bir yana, kısıtlama konusundaki çabaları bile çok ciddi sınırlarla karşı karşıyadır. Ama Marx ve Engels, sendikaların işçilerin çıkarları, özellikle de ücret düzeyleri açısından hiçbir yararı olmayacağını öne süren bir dizi sosyalist düşünür ve öndere, Fransa'da Proudhon'a, Almanya'da Lassalle'e, Britanya'da Weston'a karşı, sendikaların kısıtlı da olsa işçilerin çıkarlarını savunabileceğinde ısrar etmişlerdir.²

Ne var ki, sendikaların Marksizm için büyük önemi buradan kaynaklanmaz. Esas olan sendikaların getireceği bu sınırlı ekonomik kazanımlar değil, örgütlü mücadelenin kendisidir. Klasik dönemin bütün büyük Marksistleri sendikaların harekete geçirdiği mücadeleyi kapitalist toplumun iki ana sınıfı arasında bir savaşın muharebeleri ve sosyalizmin bir okulu olarak görmüşlerdir. Marx sendikal mücadeleyi ve grevleri "gerçek bir iç savaş" (*Felsefenin Sefaleti*), "uzatılmış bir iç savaş" (*Kapital*) ve bir "gerilla savaşı"na (I. Enternasyonal belgeleri ve *Ücret, Fiyat ve Kâr*) benzetmiştir. Engels şöyle yazar: "Küçük çatışmalar olarak başlayan bu grevler, bazen hatırı sayılır mücadelelerle sonuçlanır; doğrudur, bunlar hiçbir şeyi belirlemez ama burjuvazi ile proletarya arasındaki belirleyici muharebenin yaklaşmakta olduğunun en güçlü kanıtlarıdır. İşçilerin kendilerini kaçınılmayacak büyük mücadeleye hazırladıkları askeri okuldur bunlar;

1 *The Condition of the Working-Class in England*, Progress Publishers, Moskova, s.226. Marx aynı dönemde yazılmış olan *Felsefenin Sefaleti*'nde benzer bir fikri şöyle ifade ediyor: "Büyük sanayi tek bir mekâna birbirini tanımayan bir insan kalabalığı toplar. Rekabet bunların çıkarlarını böler...Sendikal örgütlenmenin her zaman iki amacı vardır: bir yandan [işçilerin] kendi aralarındaki rekabeti ortadan kaldırırken bir yandan da kapitaliste karşı genel bir rekabet yaratmak." Aktaran A. Lozovsky, *Marx and the Trade Unions*, Greenwood Press, Westport, 1976, s. 28.

2 Bu konuda klasik kaynaklar Marx'ın *Felsefenin Sefaleti* ve *Ücret, Fiyat ve Kâr* başlıklı çalışmalarıdır.

tekel sanayi işkollarının işçi hareketine katıldıklarını ilân eden muhtıralardır.”³ Dolayısıyla Lenin’in grevler hakkındaki ünlü “savaş okulu” benzetmesi⁴ aslında Marx ve Engels’ten devralınmıştır.

Bunun da ötesinde Marx sendikaları ve grevleri işçi sınıfının bir sınıf olarak oluşumunun ortamı olarak nitelemiş, “...proleterlerin gözlerimizin önünde kendilerini bir sınıf olarak örgütledikleri grevler, sendikalar ve başka biçimler”den söz etmiştir.⁵ İşte bu yüzdendir ki, bir süre sonra sendikanın kendisi ücret mücadelesinden daha önemli hale gelir. İşte bu yüzdendir ki daha sonraki bütün devrimci Marksistler sendikaların mücadelesine büyük önem atfetmişlerdir. Ekonomik mücadelenin “muazzam bir önem” taşıdığını⁶ söyleyen Lenin bu yüzden şöyle yazar: “Sendikal mücadele bütün işçi hareketinin sürekli, zorunlu ve kapitalizm koşullarında her zaman gerekli ifadelerinden biridir.”⁷ Trotskiy bu yüzden vurgulu biçimde şunları söyler: “Bolşevik-Leninist, her türlü mücadelenin en ön mevzilerinde yerini alır, velev ki bunlar işçi sınıfının en sınırlı maddi çıkarlarıyla veya demokratik haklarıyla ilgili olsunlar. Kitle sendikalarında bunları güçlendirmek ve militanlık ruhunu yükseltmek amacını güderek faal rol alır.”⁸

Sendikalardan uzak duran sosyalist ve devrimci demokrat akımların Marksizmin bu konuya yaklaşımından da ne kadar uzak düştükleri bu tablodan açıkça ortaya çıkıyor.

3. Sendikaların ikili karakteri

Sendikalar sadece bir sınıf mücadelesi aracı değildir; aynı zamanda, doğaları gereği, işçi sınıfının bilincini ve mücadelesini kapitalist toplumun sınırları içine hapsedme eğilimi yaratan kurumlardır. İlk kuruldukları dönemde neredeyse illegal örgütler olarak saldırı altında olan sendikalar yasal varlıkları kapitalist düzen tarafından kabul edildikten sonra, zaman içinde artan ölçüde bu düzenin bir parçası olarak işlemeye yönelmişlerdir. Marx ve Engels, daha baştan bu gerçeğin farkındadır ve sendikaları bu konuda sürekli olarak uyarırlar. Bu konudaki klasik uyarı, *Ücret, Fiyat ve Kâr* başlıklı konuşma/broşürün sonunda gelir. Bütün konuşma boyunca sendikaların neden işçi sınıfı için yararlı olduğunu ortaya koyan Marx, bunlara rağmen konuşmasını şöyle bağlar: “...işçiler sermayenin ara vermeden sürüp giden gasplarının ya da piyasa değişikliklerinin doğurduğu bu kaçınılmaz gerilla savaşlarına kendilerini tamamıyla kaptırmamalıdır... ‘Adil

3 Aktaran Tom Clarke/Laurie Clements (der.), *Trade Unions Under Capitalism*, Fontana/Collins, Glasgow, s. 40.

4 V.I. Lenin, “On Strikes”, *On Trade Unions*, Progress Publishers, Moskova, 1978 içinde, s. 64-65.

5 Aktaran Clarke/Clements, a.g.y., s. 49.

6 V.I. Lenin, “A Protest by Russian Social Democrats”, *On Trade Unions*, a.g.y. içinde, s. 55.

7 Aktaran T.T. Hammond, *Lenin on Trade Unions and Revolution, 1893-1917*, Columbia University Press, New York, s. 47.

8 Leon Trotsky, *On Trade Unions*, Pathfinder Press, New York, 1975, s. 59.

bir işgünü karşılığında adil bir ücret!’ biçimindeki *tutucu* slogan yerine, bayrakları üzerine şu *devrimci* sloganı yazmalıdırlar: ‘Ücret sisteminin kaldırılması!’”⁹

Marx ve Engels, sendikaların bu ikili karakterini kavramanın yanı sıra, işçi sınıfının kurtuluşunun esas olarak burjuvazinin karşısında bir siyasi parti olarak örgütlenmesini gerektirdiğini de ortaya koymuşlardır. Marx’ın kurucularından ve önderlerinden olduğu I. Enternasyonal’in kararlarında partinin sınıfın mücadelelerinde esas özne olduğu, sendikaların ise bu öznenin kullanacağı “kaldıraç” olduğu açıkça ifade edilmiştir. Örneğin 1871 Londra Konferansı’nda alınan ve işçi sınıfı partisinin gerekliliğini ortaya koyan karar şöyle der: “Mülksahibi sınıfların bu kolektif iktidarına karşı, işçi sınıfı ancak, kendini mülksahibi sınıfların oluşturmuş olduğu bütün eski partilerden ayrı ve onlara karşı duracak bir siyasi parti olarak örgütleyebilirse bir sınıf olarak hareket edebilir...İşçi sınıfının kendini böyle bir siyasi parti olarak örgütlemesi, sosyal devrimin zaferinin ve bu devrimin nihai hedefi olan sınıfların ilgasının garanti altına alınabilmesi için vazgeçilmez bir nitelik taşır...İşçi sınıfının ekonomik mücadeleleri aracılığıyla zaten güçlerini birleştirmesi [sendikalar], aynı zamanda, topraksahiplerinin ve kapitalistlerin siyasi iktidarına karşı vereceği mücadelelerde bir kaldıraç rolü oynamalıdır.”¹⁰ Yani iki tür işçi sınıfı örgütü olarak sendikalarla parti arasındaki işbölümü daha Marx ve Engels döneminde Marksist yaklaşımda yerleşmiş olmaktadır. Öte yandan, sendikaların devrimci bir kaldıraç rolü oynamasının gerekliliğinin vurgulanması ile birlikte, tutucu bir rol oynayabileceği de saptanmış olmaktadır.

Ne var ki, Marx ve Engels sendikaların bu ikili karakterini saptamış olmakla birlikte, buna teorik bir açıklama getirmemişlerdir. Bu görev Lenin tarafından yerine getirilmiştir. Ünlü *Ne Yapmalı?* kitabından başlayarak Lenin sendikaların neden tutucu olabileceklerini, yani kapitalist düzenin sınırları içinde kalabileceklerini ortaya koymuştur. Bu tahlile Lenin’le aynı dönemde Rosa Luxemburg tarafından, Lenin’in ölümünden sonra ise Trotskiy tarafından katkıda bulunulacaktır. Biz burada ayrıntılı bir literatür taramasına girişmeksizin, sendikaların kendilerini kapitalist düzene uyarılama, düzenin devrimci biçimde değiştirilmesinden uzak durma yolunda geliştirdikleri eğilimin nedenlerine kısaca değineceğiz. Satırbaşlarıyla ele alacağımız bu analiz sırasında göreceğiz ki, sendikaların kendilerini düzene uyarlamaları süreci, *zaman içinde derinleşen bir seyir* izlemiştir.

9 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye/Ücret, Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 127. Vurgu aslında.

10 “Documents of the First International: 1871-72”, Karl Marx, *The First International and After*, der. David Fernbach, Penguin, Harmondsworth, 1974, s. 270. 1872 Lahey Konferansı’nda da hemen hemen aynı kelimelerle benzer bir karar alınmıştır. Bkz. Lozovsky, a.g.y., s. 21.

• **Sendikaların sınıfın kısmi ve kısa vadeli ekonomik çıkarlarını temsil etmesi:** Sendikalar tarihsel olarak önce yalnızca vasıflı işçilerin örgütleri, yani meslek sendikaları olarak ortaya çıkmışlardır. Bu anlamda 19. yüzyıl boyunca kapitalistlere karşı esas olarak sınıfın sadece sınırlı bir kesiminin çıkarlarını savunmuşlardır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca işkolu sendikaları tarih sahnesine çıktığında, hele hele 20. yüzyılın ikinci yarısında sendikalılık oranı iyice yükseldiğinde bu sınırlılık bir ölçüde ortadan kalkmıştır, ama istisnai bazı dönem ve ülkeler dışında sendikalar her zaman işçi sınıfının sadece küçük bir bölümünü temsil etmişlerdir. Bu her bir ülke içinde dahi geçerlidir; uluslararası alanda ise sendikaların farklı ülkelerin işçi sınıflarının çıkarlarını temsil etmesi ancak çok kısıtlı biçimde son dönemde gelişen bir eğilimdir. Bütün bunların yanı sıra, sendikalar esas olarak işçilerin günbegün, somut, acil tarzda ortaya çıkan kısa vadeli çıkarlarını temsil ederler. Nihayet ve en önemlisi, sendikalar, doğaları gereği, işçi sınıfı ile kapitalistleri karşı karşıya getirirler. Bu mücadelede, siyasi alana taşıdığı durumlarda bile (örneğin çalışma hayatını düzenleyen yasalar, sosyal hizmet yasaları vb.) esas olarak bu iki sınıf arasındaki ilişkileri ilgilendirir. Oysa kapitalist düzenin esas koruyucusu devlettir. Devlet iktidarı ise sadece iki sınıf arasında bir ilişkiyi düzenlemez, bütün sınıf, katman, grupların, ayrıca ezen ve ezilen ulus, ırk, cinsiyetlerin ilişkilerini de düzenler.¹¹ Düzene karşı mücadele bütün bu sınıfların çıkarlarını hesaba katan bir mücadele olmak zorundadır. Bu yüzden, sendikaların düzen karşıtlığı açısından kendi başlarına aşamayacağı sınırlar vardır. Devrimci bir parti bunun için gereklidir.

• **İşçi aristokrasinin oluşumu:** 19. yüzyılın sonundan itibaren meslek sendikalarının yerine zamana yayılan bir süreç içinde işkolu sendikalarının yükseldiği doğrudur, ama kapitalizmin ana ülkelerinde (Avrupa, Amerika, sonra Japonya) bu aynı zamanda bir işçi aristokrasinin yükselişe geçtiği dönemdir. Önce Engels'in teorik bir kavram olarak ileri sürdüğü işçi aristokrasisi, Lenin'in yapıtında işçi hareketinin emperyalist çağda düzen yanlısı ve devrimci kanatlara bölünmesinde düzen yanlısı kanadın sosyo-ekonomik temeli olarak özel bir konum kazanmıştır. İşçi aristokrasinin yükselişi ile birlikte, sendikalar, meslek sendikalarından sonra bir ikinci kez daha, sınıfın çok sınırlı bir kesiminin kısmi çıkarlarının damgasını yemiştir. Emperyalist aşırı kârların kırıntılarını paylaşma temelinde düzenle bütünleşme eğilimi gösteren işçi aristokrasisi, sendikaların düzen yanlısı yönelişini derinleştiren bir etken olmuştur.

• **Sendika bürokrasisinin yükselişi:** Lenin'de "işçi aristokrasisi" kavramı, bir yandan sınıfın yüksek ücret alan, örgütlü ve vasıflı üst katmanını, bir yandan da sendikaların, hatta sosyal demokrat partilerin yöneticilerini vb. kapsayan bir genel kavram olarak belirir. Sendika bürokrasisi kavramını yalınlığı içinde kullanan ise, Sovyet deneyiminde yaşanan bürokratik yozlaşmanın bu konuya tuttuğu

11 Bu konuda bkz. Sungur Savran, *Lenin'i Yakmalı mı?*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1998, özellikle s. 63-76.

ışık sayesinde Trotskiy olmuştur. Sendika bürokrasisi kavramı, hiçbir biçimde sendikaların yönetimine seçilen herkesi kapsamaz. Bu ancak her tür yönetimi “kötü” gören anarşizmin veya yapılanmamış bir demokrasi arayışını yücelten sol liberalizmin meseleyi kavrayış tarzı olabilir. “Sendika bürokrasisi” kavramı ne de sadece sendikayı despotça yöneten kişileri, yani öznel bir tutumu nitelemek için kullanılmalıdır. Sendika bürokrasisi, profesyonel yönetici olmanın yarattığı sosyo-ekonomik avantajların etkisi altında işçi sınıfından sadece maddi yaşam koşulları farklılaşmakla kalmayan, bu farklılaşmanın etkisi altında siyasi olarak burjuva düzenine angaje olan sosyo-ekonomik katmanı nitelemek için kullanılmalıdır. İşte bu sosyo-ekonomik farklılaşma sonucunda yönetici, işçi sınıfının kısa ve uzun vadeli çıkarlarından koptuğu ölçüde bürokratikleşir. Bürokrasiyi aristokrasiden ayıran, işçi aristokrasisinin son tahlilde yine de bir proleter katman olarak kapitalist sınıfla uzlaşmaz bir çelişki içinde olmasıdır. Oysa üretimden kopmuş ve burjuvaziye yakın bir hayat standardına kavuşmuş bürokrat için düzenle bu tür bir çelişki kalmamıştır. Sendika bürokrasisi, özellikle üst katmanları, örneğin konfederasyon yöneticileri, Lenin ve Trotskiy için karşı devrimci bir karakter taşımakla kalmaz, düzenin baş dayanaklarıdır. Bu o kadar öyledir ki, Lenin *Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı* çalışmasında bunları “işçi sınıfı hareketi içinde burjuvazinin ajanları” olarak nitelemekle kalmaz, aynı zamanda bunlarla mücadele belirli bir aşamaya ulaşmadan siyasi iktidarın ele geçirilemeyeceğini (geçirilmesine de girilmemesi gerektiğini) belirtir.¹² Trotskiy ise kategorik olarak şöyle yazar: “Eğer sendikaların bürokrasisi olmasaydı, o zaman polis, ordu, mahkemeler, lordlar, monarşi proleter kitlelerin karşısında acınacak, gülünç oyuncaklar olarak görünürdü. Sendika bürokrasisi Britanya emperyalizminin belkemiğidir.”¹³

• **Burjuva devletiyle bütünleşme:** Tekellerin hakimiyetindeki bir kapitalizm koşullarında, yani emperyalizm çağında, tekellerin devletle çok üst düzeyde kurdukları birebir ilişki karşısında, bürokratik karakteri dolayısıyla düzen içinde kalmayı seçmiş olan sendikaların tek çıkar yolu devletle yakınlaşma konusunda sermaye ile bir rekabet içine girmek haline gelir. Trotskiy’in ifadesiyle, “Sendika hareketinin bürokrasisinin gözünde, ana görev devleti kapitalizmin kucaklamasından ‘kurtarmak’, onun tröstlere olan bağımlılığını zayıflatmak, onu kendi yanına çekmek olarak ortaya çıkar. Bu konum, emperyalist kapitalizmin aşırı kârlarından bir kırıntı kapabilmek için mücadele etmekte olan işçi aristokrasisi ile işçi bürokrasisinin sosyal konumu ile tam bir uyum içindedir.”¹⁴ Trotskiy’in 1940’ ta ölümünden hemen önce yazdığı bu satırlar, kehanet derecesinde doğrulanmış bir analizi dile getirmektedir. Bugün tarihin en yeni sendika türü olan Avrupa Sendikaları Konfederasyonu (ASK ya da çok bilinen İngilizce

12 V.I. Lenin, “Left-Wing Communism—An Infantile Disorder”, *On Trade Unions*, a.g.y., s. 354-55.

13 Trotskiy, a.g.y. s. 28.

14 Aynı yerde, s. 69.

baş harfleriyle ETUC) tam da böyle bir politika izlemektedir. Ama ASK için kelime kelimesine doğru olan bu analiz, çağımızda bütün emperyalist ülke bürokratik sendikaları için belirleyici bir eğilimdir. Öte yandan, emperyalizmin hakimiyeti altında kapitalistleşen Türkiye ve benzeri ülkelerde de sendikacılık zaten büyük ölçüde devletin koltuğu altında geliştiği için hem kökeninden bürokratik bir karakter taşır hem de devletle baştan bütünleşmiştir. İşte bu bütünleşme, emperyalist çağda sendikacılığın bir çürüme süreci içine girmesini *bir eğilim olarak* harekete geçirir. Bazı kritik anlarda bu çürüme eğilimi dehşet verici sonuçlara yol açar. Sendikalar hâlâ sınıf mücadele örgütleridir, ama aynı zamanda burjuva devletin bir organı gibi davranırlar. Sendikaların ikili karakteri emperyalist çağda doruğuna ulaşır. Marx ve Engels'in saptadığı *tutuculuk* özelliği bu eğilimin etkisi altında her yer *gericilik* olarak ortaya çıkar.

4. Sendikalarda devrimci politika

Peki, bu faktörlerin etkisi altında sendikaların bir gericileşme eğilimi göstermesi, Marksizmin sendikaları işçi sınıfı için bir sosyalizm okulu olarak görmesinde, Marksist parti ve militanların sendikalarda yoğun bir çalışma yapma konusundaki ilkesel yaklaşımında bir değişiklik yaratır mı? Bu sorunun cevabı kesin bir "hayır"dır. Sendikaların işçi aristokrasisinin ve bürokrasisinin çıkarlarının hakimiyetine girmesi, dahası burjuva devletiyle bütünleşme eğilimi göstermesi olgularını saptayan devrimci Marksistler, yine de bütün bunlara rağmen proleter devrimcilerin sendikalarda çalışmasını temel bir ilke olarak savunmaya devam etmişlerdir. Üstelik, bu ilkenin bir de uzantısı vardır: Sosyalistler, işçi kitlelerinin toplandığı sendikaların gericiliğini mazeret göstererek daha baştan kendi siyasi doğrultularını savunan, yalnızca parti üyesi veya sempatizanı işçileri örgütleyen, partinin bir yan örgütü niteliğini taşıyan sendikalar örgütlenme yolundan kaçınmalı, her türlü siyasi görüşe bağlı büyük işçi kitlelerini bağrında toplayan sendikalarda, bu sendikalar bürokrasinin hakimiyetinde olsalar, devrimci politikalarından bütünüyle uzak dursalar bile, yoğun bir çalışma yapmalıdırlar.

Sendikaların işçi aristokrasinin çıkarlarını ifade etmeye başlamasından ve bürokrasinin sultasına düşmesinden önce yaşayan Marx ve Engels, kendi dönemlerinde bile Alman sosyalist önder Ferdinand Lassalle'ın hareketinde ortaya çıkan dar, siyasi sendika eğilimine karşı kitle sendikalarında çalışmayı savunmuşlardır. Engels Alman Marksistlerinin önderi Bebel'e, bunlarla Lassalle'cılar arasındaki birleşik partileşmenin programı olan Gotha Programı (1875) üzerine eleştirilerini ilettiği bir mektupta şöyle der: "Beşincisi, işçi sınıfının sendikalar aracılığıyla bir sınıf olarak örgütlenmesi konusunda tek bir kelime yok. Oysa bu çok hayati bir nokta, çünkü sendika proletaryanın, içinde sermaye ile günbegün mücadelelerini verdiği, kendini eğittiği ve bugün (günümüzde Paris'te olduğu gibi) en berbat

gericilik altında dahi ezilemeyecek olan gerçek sınıf örgütüdür.”¹⁵

İşçi aristokrasinin ve bürokrasinin sendikaları iyice tutuculaştırdığı emperyalist aşamada, tam da bu olguyu teorileştirmiş olan Lenin, sendikalardan bu gelişme dolayısıyla kaçarak “bakir”, temiz sendikalar kurmaya yönelik siyasi akımları alaycı biçimde eleştirir: “...sendikaların tepesindeki önderliğin gerici ve karşı devrimci karakteri dolayısıyla, [Alman “Sol” Komünistleri] sendikalardan çıkmamız gerektiği sonucuna sığıyor, buralarda çalışmayı reddediyor, yeni ve yapay işçi örgütleri yaratıyorlar!...Gerici sendikalarda çalışmayı reddetmek, yeterince gelişmemiş veya geri işçi kitlelerini gerici önderlerin, burjuvazinin ajanlarının, işçi aristokratlarının veya [Engels’in deyişiyle] ‘bütünüyle burjuvalaşmış işçilerin’ etkisine terk etmek anlamına gelir.” Evet, bu kadar yalın: İşçiler neredeyse, Marksistler de orada olmalı ve onları gerici önderliklerin sultasından kurtarmaya çalışmalıdırlar.

Trotsky de emperyalizmin (tekelci kapitalizmin) gelişmesiyle birlikte saptadığı devletle bütünleşme ve çürüme eğilimine rağmen, hatta tam da bundan dolayı, gericilerin yönetiminde olsa dahi kitle sendikalarından uzak durmanın Marksizmle uyumlayacağı konusunda kategorik bir yargı dile getirir: “Küçük ‘devrimci’ sendikaları partinin karbon kopyası gibi kurmaya ve korumaya yönelik sekte çabalar, gerçekte işçi sınıfının önderliği yolunda mücadeleden vazgeçektir.” Trotsky devrimci politikayı kitle sendikalarından yalıtın bu tür bir politikayı “devrime ihanetle eşdeğer” olarak nitelendirecek kadar ağır bir tarzda mahkûm eder.¹⁶ Çünkü sendika çalışması devrimci partinin en önemli çalışmasıdır¹⁷ ve “[p]roletaryayı olması gerektiği gibi temsil eden parti ile proletaryayı olduğu gibi temsil eden sendikalar arasındaki ilişki devrimci Marksizmin en temel sorunudur.”¹⁸

Marksizmin bu yaklaşımı ile karşılaştırıldığında, Türkiye solunun, sendikalardan başındaki gerici bürokratlar dolayısıyla uzak duran, sendikalarda sistematik bir çalışma yapmak bir yana, sendikaların düzenlediği eylemlerde (1 Mayıs’lar hariç) binlerce, on binlerce işçi meydanlara çıktığında bile orada bulunmayı kendine yediremeyen akımlarının işçi sınıfı ile buluşmak diye bir sorunu olmadığını kavramak kolaylaşır.

Elbette Marksistler sendikalarda çalıştığında, ortaya bu iki işçi sınıfı örgütü arasında nasıl bir ilişki kurulması gerektiği sorunu çıkacaktır. Parti ile sendika arasındaki ilişki Marksist hareketin tarihinde ateşli tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmada reformist ve revizyonist siyasi akımlar ve sendika bürokratları, ve elbette burjuvazinin sözcüleri, sendikaların tarafsız (partilerüstü) bir politik tutum benimsemesini “sendikaların bağımsızlığı” ilkesi ardına saklanarak

15 Engels’ten August Bebel’e mektup, 18-28 Mart 1875, K. Marx/F. Engels, *Selected Correspondence*, Üçüncü gözden geçirilmiş baskı, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 275.

16 Lev Trotsky, *Geçiş Programı*, çev. Zeynep Gök, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992, s. 18.

17 Trotsky, *On Trade Unions*, a.g.y., s. 40.

18 Aynı yerde, s. 21.

savunmuşlardır. Buna karşılık devrimci Marksizmin bütün büyük temsilcileri devrimci partinin sendikalarla sıkı bir ilişki içinde olmasını, partinin sendikalar üzerinde ideolojik ve politik bir etki yaratmasını gerekli görmüşlerdir. İçinde Marksistlerle reformistlerin büyük bir mücadele verdiği II. Enternasyonal'in 1907'deki Stuttgart Kongresi, tarafsızlık ilkesini reddederek parti ile sendikalar arasında sıkı ilişkiler kurulmasını uluslararası işçi hareketinin bir ilkesi haline getirmiştir.¹⁹ Lenin için de²⁰, Rosa Luxemburg için de²¹ sendikalarla partinin yakın bir ilişki içinde olmasının gerekliliğinin nedeni aynıdır: Sendika hareketi kendi başına bırakıldığında, kapitalist toplumun ufuklarına hapsolme tehlikesi ile karşı karşıyadır. İşçi sınıfını, bu örgütlerini de harekete geçirerek, gerçek kurtuluşuna taşıyabilecek olan ancak devrimci partidir.

Trotsky ise daha ayrıntılı argümanlar geliştirir. Ona göre, sendikal hareketin siyasi partiler karşısında tarafsızlığını savunmak her şeyden önce sınıfın geri kesimlerini siyasi bilinç sahibi öncü kesimlerinin karşısına çıkarmaktır. İkincisi, ve daha önemlisi, proletaryanın burjuvaziden bağımsızlaşması ancak devrimci parti aracılığıyla mümkündür. Trotsky son derecede önemli bir pasajda bu noktayı şöyle açıklar: “Burjuvazinin etkisinden bağımsızlık pasif bir durum olamaz. Kendini yalnızca politik edimlerle, yani burjuvaziye karşı mücadele aracılığıyla ifade edebilir. Bu mücadele, örgütlenmeyi ve taktiği gerekli kılan farklı bir programdan esinleniyor olmalıdır. Partiyi oluşturan, programın, örgütlenmenin ve taktiğin birliğidir. Böylece, proletaryanın burjuva hükümetinden hakiki bağımsızlığı, proletarya oportünist olmayan, devrimci bir partinin önderliği altında mücadele etmedikçe gerçekleştirilemez.”²² Buradan çıkan sonuç çarpıcıdır: “sendikaların bağımsızlığı” adına partilerüstü bir tutumu savunanlar, amaçları ister öyle olsun ister olmasın, *sendikaların burjuvaziye bağımlılığını savunuyor konuma* düşeceklerdir. Trotsky, bu koşullar altında, tarafsızlık şiarının bürokrasinin şiarı olduğu sonucuna ulaşır.²³ Türk-İş'in neredeyse bütün tarihi boyunca savunduğu partilerüstü politikanın anlamı bu tartışmanın ışığında daha açıkça ortaya çıkıyor. Bugün sosyalist hareketin içinden bazı akımların “demokratik” olma gerekçesiyle sendikaların siyasi partilerin etkisinden uzak durması gerektiğini savunması hem dünya hem de Türkiye deneyimi ışığında acıklı durmaktadır.

Elbette bu “demokratik” olma kaygısının altında, geçmişte dünyada ve Türkiye’de bir dizi akımın parti-sendika ilişkisini sendikanın partinin tekeli altına alınması ve örgütsel bağımsızlığının bütünüyle çiğnenmesi biçiminde uygulamış olması gibi ussal bir çekirdek olduğu yadsınamaz. 1970’li yılların TKP’sinin (bugünkü TKP ile karıştırılmamalı) yönetimine geldiğinde DİSK’i ve özellikle

19 Kararın metni için bkz. Hammond, a.g.y., s. 65.

20 V.I. Lenin, “Trade Union Neutrality”, *On Trade Unions*, a.g.y., s. 199-200.

21 Bkz. John A. Moses, *Trade Union Theory from Marx to Walesa*, Berg Publishers, Providence, 1990, s. 134-140.

22 *On Trade Unions*, a.g.y., s. 16.

23 Aynı yerde, s. 20.

en büyük sendikası Maden-İş'i nasıl sultanı altına almaya çalıştığını, başka sosyalist akımlara mensup işçileri nasıl patronlarla işbirliği içinde işten attırdığı vb. o dönemi yaşayanlar için çok acı ama çok öğretici olaylardır. Burada devrimci Marksizmin temsilcilerinin savunduğu konumun bu tekelci ve despotik tavırla bir ilgisi olmadığı vurgulanmalı. Lenin açıkça partinin sendikalarda “yönetici” bir rol elde etmesini,²⁴ Marksist işçilerin sendika yönetimlerine gelmesini²⁵ savunmakla birlikte, partili olmayan işçilerin haklarının korunması gerektiğinin altını da çizmiştir.²⁶ Trotskiy de parti ile sendikalar arasında sıkı ilişkileri savunmakla birlikte şöyle yazar: “Yönetici organlarda Komünistlerin çoğunluğu ele geçirmesi, sendikaların özerkliğinin, yani kendi kendilerini yönetmesinin ilkelerine bütünüyle uygun bir biçimde gerçekleştirilir.”²⁷ Yani sendikal demokrasinin işleyişi hiçbir biçimde çiğnenmemelidir. Bu, sendikaların işçi sınıfının sınıf haline geldiği örgütler olmasının vazgeçilmez koşuludur.

Sendikalarda her türlü gericileşmeye rağmen ısrarla çalışmanın ve sendikalar ile devrimci parti arasında sıkı ilişkiler kurmanın amaçları elbette sır değil. Devrimcilerin işçilerle kendilerini bir sınıf olarak ifade ettikleri belirleyici ortamda buluşması, işçilerin sermayeye karşı günbegün verilen mücadele içinde eğitilmesi, işçilerin devrimci parti ile yakınlaşarak siyasi bilinç kazanmaları ve devrim gündeme girdiğinde sendikaların (Marx'ın deyimiyle) devrimin “kaldırıcı” olarak iş görmesi. Bu açıdan bakıldığında sendikalar bürokrasi (ve onun ardındaki devlet) ile devrimci işçiler ve devrimci parti arasında daimi olarak süren ölesiye bir kavganın alanıdır. Bu kavgada devrimciler bazen önemli sıçramalar gerçekleştirebilirler. Ama sık sık da geriye düşerler. Sendika yönetimlerinin gericileştiği ve sendikaların bir eğilim olarak burjuva devletin birer organı haline geldiği günümüzde bu ölesiye savaşın koşulları daha zordur elbette. Ama Marksizmin tavrı, işte bütün bu koşullara rağmen sendikaların terk edilmemesi ve sendikalarda yer alan işçiler üzerinde bürokrasiyle yılmaz bir mücadeleye girilmesidir. Bu, Marksistler açısından ancak devrimle sona erecek bir mücadeledir.

5. “Sendikaların krizi” tartışması

Bu yazının girişinde belirtildiği gibi, Türkiye solunda bugün sendikalar hakkında ağzını açan hemen hemen herkes neredeyse mutlaka “sendikaların krizi”nden söz ediyor. Bu kriz tespiti için uç örnekleri, sendikaların en azından bugünkü biçimiyle gününü doldurduğu, artık tarih sahnesinden çekilmesi gereken “dinozorlar” haline geldiği türünden iddialardır. Biz bu yazı çerçevesinde bu

24 V.I. Lenin, “A Tactical Platform for the Unity Congress of the R.S:D.L.P.”, *On Trade Unions*, a.g.y., s. 177.

25 Hammond, a.g.y., s. 72.

26 Lenin, aynı yerde, s. 177.

27 Trotsky, *On Trade Unions*, s. 17.

son yaklaşıma “yolun sonu” teorisi adını vereceğiz ve bunu “sendikaların krizi” teorisinin uç bir varyantı olarak ele alacağız.

“Sendikaların krizi” teorisinin belirgin bir özelliği vardır. Bu tespiti yapanlar, krizin nedenleri konusunda epeyce şey söylerler (bunların büyük bölümünün yanlışlığını birazdan tartışacağız) ama kriz tespitine hangi göstergelerden hareketle ulaştıkları konusunda berrak bir açıklama yapmazlar. Başka bir deyişle, krizin göstergeleri (tek bir gösterge dışında) ayrıntılı biçimde ortaya konulmaz ve tartışılmaz. Daha da ötede “kriz” kavramının bu somut bağlamda ne anlama geldiği açıklanmaz. Örneğin elinizdeki kitabın öncülü olarak yine Epos Yayınları’na yayınlanmış olan bir kitapta²⁸ “sendikaların krizi” tespitini yapan yazıları tayan biri, krizin hiçbir tanımını bulamaz, göstergeler olarak da ancak hızla dile getirilmiş birkaç noktaya rastlayabilir: üye kaybı ve sendikalaşma oranlarının gerilemesi, itibar ve güç kaybı, toplu sözleşme ve grevlerde başarısızlık. Öyleyse, önce bu göstergelerin ne ölçüde birer kriz ifadesi olduğunu araştıralım.

1) Üye kaybı ve sendikalaşma oranlarının düşüşü genel bir eğilim olarak doğrudur ve “sendikaların krizi” teorisinin yaslandığı *tek somut gerekçedir*. Ancak bu genel eğilimin görelileştirilmesi, ne olup bittiğinin anlaşılabilmesi bakımından büyük önem taşır. Birincisi, bu eğilim kapitalizmin her uzun krizi esnasında görülür. Engels daha 1845’te buna işaret etmiştir. Bir yorumcunun ifadesiyle, “...Engels kapitalist sistemin bağrında örgütlü işçi sınıfının mücadelesinin sınırlarını ortaya koyma çabasında doğru yoldaydı. Örneğin bir depresyon olduğunda, sendika kendisi üye kaybına uğruyordu; hatta birçok durumda kendini ayakta bile tutamıyordu.”²⁹ Bunun nedeni sıradır değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, sendikalar kapitalist sistemin çerçevesinde ücretleri belirleyen yasaları ancak kısmen etkileyebilirler. Yedek sanayi ordusu kriz içinde genişlediğinde, yani işsiz sayısı arttıkça, bir yandan sendikalaşabilecek işçi sayısı düşer, bir yandan da işsizlerin rekabeti dolayısıyla sendikanın ücretlerin görelisi olarak yüksek tutulmasındaki etkisi iyice zayıflar. Bu da beraberinde sendikanın nicel gücünde ciddi bir zayıflama doğurur. Bu yüzden ki kapitalizmin uzun kriz dönemlerinde sendikalaşma oranları hep düşmüştür.

Bugün Türkiye’de “sendikaların krizi” kavramını genel durumu anlamak için bir anahtar gibi kullanan literatürde bu *çevrimsel* eğilime hiç kimse değinmez. Oysa bu yazarların yeni istatistikler araması bile gerekmez. Günümüzde gerçekleşen üye kaybı ve sendikalaşma oranının düşüşü olgularını kanıtlamak için verilen istatistiklerin çoğunda bu tablo açık olarak görülür. 1929 krizi ertesi yaşanan Büyük Depresyon dönemine ilişkin rakamlar durumu açıklıkla ortaya koyar. Britanya’da 1901 ila 1921 arasında 2 milyondan büyük bir hızla 6,6 milyona çıkan sendikalı işçi sayısı, 1929’da kriz patlak verdikten

28 Fikret Sazak (der.), *Türkiye’de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar*, Epos Yayınları, Ankara, 2006. Bu kitap bundan sonra makalenin metninde *Sendikal Kriz* olarak anılacak.

29 Moses, a.g.y., s. 14.

sadece iki yıl sonra 1931’de aniden 4,6 milyona düşmüştür!³⁰ (Bizim elimizdeki bir başka kaynağa göre düşüş daha da vahimdir: 1920’de 8,3 milyon olan sendikalı işçi sayısı 1933’te 4,4 milyona düşmüş, sendikalaşma oranı ise %45’ten %22’ye gerilemiştir!³¹) Burada düşüşten de önemli olan, değişim hızının sarsıcı bir biçimde tersine dönmesidir. ABD’de 1921’de işgücünün % 12’si sendikalı iken, 1931’de bu oran % 6’ya gerilemiştir! Almanya’da 1921 yılında 8,8 milyon olan sendikalı işçi sayısı 1931’e gelindiğinde 5,2 milyona düşmüş, sendikalaşma oranı da % 43’ten %24’e gerilemiştir!³² 1974-75’ten beri yaşanmakta olan uzun krizde sendikalaşmanın yediği darbe bu ağır tablo ile karşılaştırılmaz bile! İlginç olan, bu istatistiklerin verildiği tabloda Almanya için 1941 yılında bir çizik yer almasıdır. Biraz tarih bilgisi bu çizimin ardında, heybetli Alman sendikalarının Nazizm tarafından *bütünüyle* ezilmesinin yattığını hemen fark edecektir. Bugün bundan çok uzak bir tablo ile karşı karşıyayız. Uzun krizin başlangıcından otuz yıl sonra dahi, yeryüzünde (örneğin son dokuz yıldır Pakistan’da olduğu gibi) askeri diktatörlükle yönetilenler de dahil tek bir ülkede bile sendika hareketi bütünüyle ezilmiş değildir.

Sendikaların üye kaybı ve sendikalaşma oranının gerilemesinin kapitalizmin bütün uzun kriz dönemlerinin ortak bir özelliği olduğunun saptanmasının ne yararı olduğu sorulabilir. Geçmişte de sendikalar kriz yaşamış olabilir ama bu, bugün de kriz yaşandığı gerçeğini ortadan kaldırmaz denebilir. Eğer “sendikaların krizi” denen şey sadece üye kayıplarını kapsıyorsa dahi geçmişe ilişkin bu gerçeğin bilinmesi bunun kapitalist toplumun olağan bir gelişmesi olduğu, kapitalizmin yaşadığı iddia edilen büyük değişimlerin bir ürünü olmadığı ortaya çıkar. Dolayısıyla kriz tespiti bu kadar dar tanımlansa dahi, bu krizde mistik, kapitalizmin tarihinde *benzersiz* bir şey bulmak anlamsız hale gelir. Bu da en azından “yolun sonu” teorisine büyük bir darbe vurur.

2. Her ne kadar kapitalizmin otuz yıllık uzun krizi boyunca bir dizi emperyalist ülkede üye kaybı ve sendikalaşma oranında gerileme bir olgu olsa da emperyalizme tâbi kapitalist ülkelerin bazılarında tersine bir eğilim de gözlenmektedir. 1980’li yıllardan itibaren Brezilya, Güney Afrika, Güney Kore, Filipinler, Venezüella gibi ülkelerde yepyeni militan sendika konfederasyonları yaratılmış,

30 Özgür Müftüoğlu, “Kriz ve Sendikalar”, *Sendikal Kriz*, a.g.y., Tablo 1, s. 124.

31 Clarke/Clements, a.g.y., Tablo 1, s. 8.

32 Bütün bu bilgiler Müftüoğlu’nun yazısında s. 124’teki tabloda mevcuttur.

sendikalaşma oranı da ciddi bir yükseliş göstermiştir.³³ Emperyalist ülkelerde sendikal hareketin gücünde gözlenen düşüş çevrimsel uzun krizin değil seküler (uzun vadeli) bazı eğilimlerin ürünü olduğu ölçüde, olan biten sanayi proleteriyasına olan bitene paraleldir: Aynen sanayi proleteriyasının dünya çapında yayılması gibi, sendikaların gücü de dünya çapında azalmamakta yalnızca coğrafi olarak yaygınlaşmaktadır.

3. Emperyalist ülkeler arasında dahi sendikalaşma oranları bakımından düşüş değil yükseliş gösteren ülkeler mevcuttur. İskandinav ülkeleri son onyıllardaki gelişmeler sonucunda %80-90'lara varan sendikalaşma oranlarına ulaşmıştır.

4. Üye kaybı ve sendikalaşma oranında düşüşler dışında kriz göstergeleri olarak sözü edilen "itibar ve güç kaybı" veya "grev ve toplu sözleşmelerde başarısızlık" gibi faktörler hiç açıklanmadan ileri sürülmektedir. Bu tür temellendirilmemiş iddiaları tartışmak zordur, çünkü neden söz edildiği açık değildir. Ama kolayca söylenebilecek bir şey vardır: Sendikaların kan kaybettiği ülkelerde dahi, itibar ve güç kaybı ya da başarısızlık genelgeçer bir yargı olarak ileri sürülemez. Örneğin Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde sendika hareketi son onyıllarda nicel güç kayıplarına uğramış olsa dahi sınıf mücadelesinde çok büyük bir rol oynamaktadır.³⁴ Avrupa'nın başka ülkelerini bir yana bıraksak dahi³⁵ bu üç ülkede sendikalar 1994'ten bu yana genel grevlerle, dev yürüyüş ve gösterilerle emeklilik, ücretler, sendikasızlaştırma ve benzeri konularda burjuva hükümetlerinin projelerine defalarca engel olmuşlardır. Hatta Fransa'da 1995 eylemlerinin bir hükümeti düşürdüğü bile söylenebilir.³⁶ Sendikalaşma oranının bütün emperyalist ülkeler arasında (ABD ile birlikte) en hızlı gerilediği ülke olan Fransa'da halkın sendika, grev ve yürüyüşleri geniş ölçüde desteklediği

33 Brezilya'da CUT için bkz. Sungur Savran, "Brezilya'da Lula Hükümetinin Bir Yılı: Post-Leninizmin İflası", *İşçi Mücadelesi*, eski dizi, sayı 10, Ocak-Şubat 2004 ve "'Brezilya'da Lula Faciası", *Praksis*, 14, Kış-Bahar 2006; Güney Afrika'da COSATU için bkz. "Güney Afrika Sendikal Hareketinde Yeni Bir Aşama: COSATU", *Onbirinci Tez*, 5, Şubat 1987 ve Peter Waterman, "Social-Movement Unionism", *Review*, XVI, Yaz 1993; Güney Kore'de KCTU için bkz. Hochul Sonn, "The 'Late Blooming' of the South Korean Labor Movement", *Monthly Review*, cilt 49, sayı 3, Temmuz-Ağustos 1997; Filipinler'de KMT için bkz. Kim Scipes, "Understanding the New Labor Movements in the 'Third World': The Emergence of Social Movement Unionism", *Critical Sociology*, cilt 19, No. 2, 1992; Venezüella'da UNT için bkz. Selim Karlı, "Chávez'in Gizemli Devrimi ve Proleter Devrimi", *Devrimci Marksizm*, 1, Mayıs 2006.

34 Bu üç ülkede sadece son iki yıldaki sınıf mücadeleleri için *İşçi Mücadelesi*'nin çeşitli sayılarına bakılabilir: "İtalya'da Yine Genel Grev!", 3, Ocak 2006; "Fransa'da İşçi-Öğrenci El Ele!", 6, Nisan 2006; "Fransa'da Zafer Bizimkilerin", 7, Mayıs 2006; "Yunanistan'da Genel Grev", 13, Kasım 2006; "Yunanistan'da Son 25 Yılın En Büyük Kitle Mücadelesi", 18, Nisan 2007; "Fransa: Grev Dalgası Başlıyor", 25, Kasım 2007; "Fransa'da Grev Dalgası", 26, Aralık 2007; "Yunanistan'da Genel Grev", 27, Ocak 2008.

35 Bir bütün olarak emperyalist Avrupa'da sınıf mücadeleleri için bkz. "Avrupa'da Sınıf Mücadeleleri", *İşçi Mücadelesi*, eski dizi, 3, Temmuz-Ağustos 2002.

36 Fransa'da Kasım-Aralık 1995 eylemlerinin önemi için bkz. Jacques Kergoat, "Les syndicats français mis au défi", J. Kergoat/D. Linhart (der.), *Les transformations du syndicalisme en France*, Problèmes Politiques et Sociaux, No. 801, s. 70-71.

araştırmalarla saptanmıştır.³⁷

Benzer bir eğilimi emperyalizme tâbi ülkelerde de görmek mümkündür. Bolivya’da solcu işçi konfederasyonu COB, 90’lı yıllarda madenlerin özelleştirilmesinden sonra eski gücünden çok şey yitirmiş olsa bile, 2003 ve 2005 ayaklanmalarında kitle hareketinin en önemli örgütlerinden biri, belki de önde geleni olmuştur. Sendikal hareketin son onyıllarda atılım yaptığı (yukarıda sayılan) ülkelerde ise yeni konfederasyonlar kendi ülkelerinin siyasal ve toplumsal mücadelelerinde belirleyici bir rol oynamışlardır.

Buradaki paradoks sadece görünürdedir. Sendikaların nicel güçlerini yitirmelerine rağmen bir dizi ülkenin politik hayatında belirleyici bir rol oynamaları, sendikal hareketin tarihinde hiç ama hiç şaşırtıcı değildir. Sendikal hareket, kapitalizmin tarihinin son yarım yüzyılı dışında hemen hemen her ülkede işçi sınıfının ancak küçük bir azınlığını temsil etmiş, ama sınıf mücadelelerinde önemli bir rol oynamıştır. Örnek olarak 1930’lu yılların Fransası verilebilir. Bu ülkede Büyük Depresyon’un yarattığı kan kaybına rağmen sendikalar 1936’da dev bir genel grev ile ülkenin politik hayatını sarsmış, bir devrim öncesi durumun doğmasına yol açmıştır.³⁸ Yine Büyük Depresyon döneminde ABD sendika hareketi önce (yukarıda rakamlarla aktarılan) ciddi bir kanama geçirdikten sonra, yeni kurulan işkolu sendikaları CIO adlı konfederasyonda birleşerek ülke tarihinin gördüğü en militan grevleri gerçekleştirmiştir.³⁹

Krizin göstergeleri ve doğası konusunda (nicel gerileme dışında) bütünüyle bulanık olan “sendikaların krizi” teorisi, krizin nedenleri konusunda ise çok büyük zaafılar gösterir. Bu teori bağlamında yapılmış olan hataların sergilenmesi başlı başına bir yazının konusu olabilir ancak. Burada sadece bir takım örneklerle yetinecek, sonra da teorinin ardındaki esas büyük iki sorun üzerinde duracağız.

Her şeyden önce, “sendikaların krizi” teorisyenlerinin bir bölümü, kriz tespitlerini temellendirebilmek için günümüz kapitalizminin *benzersiz* bir dönüşüm geçirmekte olduğunu ileri sürerler. Bunu yaparken de olmadık alanlarda yenilikler icat ederler. Örneğin Yön çevresi bir “yeni işçi kitlesi”nin doğduğu iddiasını eski sendikacılığın krizinin ve “toplumsal hareket sendikacılığı”nın gerekliliğinin temeli haline getirdikten sonra, bu “yeni işçi kitlesi”nin ortaya çıkışının ne-

37 Stéphane Rozès, “Plus de syndicalisme, des syndicats autrement”, Kergoat/Linhart, a.g.y., s. 15-17.

38 Bkz. Daniel Guérin, *Front Populaire, Révolution Manquée*, François Maspero, Paris, 1970 ve Jacques Danos/Marcel Gibelin, *Juin 36*, François Maspero, Paris, 1972.

39 Sendikacılığın kaderini Keynesçiliğe bağlayan yaklaşım aşağıda eleştirilecek. Ama bu aşamada Özgür Müftüoğlu’nun 1930’lu yıllarda ABD’de yaşanan sendikalaşma dalgasını da Keynesçiliğe bağlamasını eleştirmek gerekiyor. Müftüoğlu’nun ileri sürdüğünün aksine başkan Roosevelt’in uyguladığı *New Deal* ABD’de krizi ortadan kaldırmamıştır. Bu yüzden “...1929 krizi sonrasında devlet müdahalesini içeren, talep yönlü ekonomi politikaları sayesinde sendikacılık da 1930’lu yıllarla birlikte tekrar gelişme sürecine girmiştir” cümlesi (a.g.m., s. 125) bir Marksist açıdan ciddi bir hatadır. ABD işçi sınıfının müthiş militan mücadelelerinin ürünü olan bir olgu burada burjuvazinin bir politikasının himmetine tâbi kılınmaktadır.

denlerinden biri olarak sigortasız ve sendikasıız işçilerin varlığını öne sürer.⁴⁰ Türkiye gibi bir ülkede sigortasız ve sendikasıız işçi katmanlarının (bugün sayıca büyüyor olmakla birlikte) bir “yeni işçi kitlesi”nin temeli olarak, yani bir yenilik olarak gösterilmesi inanılmaz bir şeydir. Aynı kaynak teknolojik gelişmeye dayalı işsizliği de eski sendikaların tükenmişliğinin ve yeni bir sendikacılık tipinin gerekliliğinin gerekçeleri arasında sayar.⁴¹ Teknolojik işsizlik kapitalizmin tarihi kadar eskidir. En az Ricardo’dan, yani 1817’den itibaren ekonomi politik bu soruna özel bir dikkatle eğilmiştir.⁴² Yine aynı kaynak şöyle bir cümleyi yazabilmektedir: “Eskiden işçi sınıfına ait alt kimlikler (özellikle cinsiyet ve milliyet) sınıfsal birliğin oluşturulmasına engel oluşturmuyordu.”⁴³ Post-modern ve post-Marksist teorisyenlerden ödünç alınmış olan bu argüman, kapitalizmin tarihi konusunda gerçekliğe gözlerini kapatmak anlamına gelir. Bu “alt kimlikler” 19. yüzyılda o kadar önemli idi ki, Marksizmin ulusal kurtuluş teorisi ilk formüle edildiğinde Britanya işçi sınıfının bağrında ezen İngiliz ulusu ile ezilen İrlanda ulusu arasındaki çelişkilere bir yanıt olarak geliştirilmişti. Ücretlerin düşmemesi için kadınların işgücünden dışlanması eğilimi ise özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında sendika hareketine damgasını vurmuş bir eğilimdir.

Bir başka yaklaşım gerçek gelişmeleri bütünüyle izlenimci bir yaklaşımla ele almaktır. İşçi sınıfının son dönemde ciddi bir parçalanma yaşamakta olduğu kuşku götürmez. Ama bu parçalanmanın özgül karakteri, sınıf hareketinin bu süreçten nasıl etkileneceğini ve bunun etkilerine karşı nasıl mücadele edeceğini kavramak açısından hayati derecede önemlidir. Oysa bazı “sendikaların krizi” teorisyenleri, “parçalanma” kavramını doyasıya kullandıkları halde anlattıkları şeyler bu olgunun kendisine bile karşılık vermez. Örneğin Aziz Çelik’in *Sendikal Kriz* kitabında bulunan yazısında “Giriş” bölümünde bir paragraf içinde bu kelime dört defa kullanılmakta, kavrama “birbirinin ‘mezarını kazan’”, ya da “sınıf içinde sınıf” gibi patlama gücü yüksek metaforlar eşlik etmektedir.⁴⁴ Yazının ana gövdesinde ise bu tezi açıklayabilecek bir bölüm mevcuttur (“Neo-liberalizm sınıfı parçalıyor”). Ama iki buçuk sayfa boyunca *Komünist Manifesto*’ya referanslar ve Erik Olin Wright’ın bu konuyla ilgili olmayan bir tezine gönderme dışında bütün söylenen şudur: “sanayileşmiş Kuzey ile yoksul Güney işçileri arasındaki, kadınlar ve erkekler arasındaki bölünmeleri ve çeşitli biçimlerde sürüp giden ırkçılığı da hesaba katmamız gerekir.”⁴⁵ Burada sözü edilen sınıf içi bölünmelerin bir bölümü kapitalizmin şafağından bu yana, bir bölümü ise emperyalist çağın başından beri

40 Yön, *Toplumsal Hareket Sendikacılığı*, Okyanus, İstanbul, tarih yok, s. 38.

41 Aynı yerde, s. 39.

42 Ricardo’nun başyapıtının 31. bölümü özgül olarak bu konuya ayrılmıştır. Bkz. David Ricardo, *Ekonomi Politığın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.

43 THS, s. 44.

44 Çelik, a.g.m., s. 19.

45 Aynı yerde, s. 36-38.

proletaryanın başa çıkması gereken başlıca sorunlardı. Çelik Türkiye'ye gelince de sınıfın katmanlaşmasını şu sınıflandırmayla "kanıtlıyor": "İşsiz, Emekli, Yüksek Nitelikli Ücretli, Beyaz Yakalı Ücretli, Niteliksiz Hizmet İşçisi, Mavi Yakalı İşçi."⁴⁶ Bunlar arasında kapitalizmin ilk gününden beri varolmamış herhangi bir kategori var mıdır? Bir kriz teorisinin yükünü parçalanmaya yaslamak ve sonra parçalanma konusunda yeni olan hemen hemen hiçbir şey söylememek o teorisinin ne kadar çürük olduğunun açık kanıtıdır. Tabii Çelik'in yazısını başka "sendikaların krizi" teorisyenlerinden ayıran yan, Çelik'in Drucker ve Rifkin gibi ideologlara referansla işçi sınıfının sonunun dahi geldiğini ima etmesidir.⁴⁷ "Sendikal arayışlar" üzerine bir kitapta bu ima, her tür hayal gücünün ötesindedir! İşçi sınıfı yok oluyorsa sendikal arayışa ne gerek var?

Şimdi esas belirleyici olan iki büyük noktaya gelelim. İyi ya da kötü anlatılsın, bütün "sendikal kriz" teorilerinin ardında, iki yargı yatar. Bunlardan birincisi sendikaların gücünün temelinde esas olarak kapitalizmin işçi sınıfının tüketim kapasitesini yükseltme ihtiyacının olduğudur. Bütün bir dönemin Fordizm olarak nitelenmesi buna bağlıdır. Esas olarak Fransız Düzenleme Okulu'nun ortaya attığı Fordizm teorisine göre, kapitalizm 1945'ten sonra ekonomiyi canlı tutmak amacıyla işçi ücretlerinin artışıyla sadece hoşgörüyü ile karşılamakla kalmamış, buna çanak tutmuştur. "Sendikaların krizi" teorisi, sendikaların 1945-75 arasındaki güçlülüğünü buna atfeder. Bu yaklaşımı Aziz Çelik'in kaleminden karikatürleşmiş bir halde okumak mümkündür: "Altın Çağ' 1970'lerin iktisadi krizi ile birlikte kapandı. Sosyal uzlaşmaya dayalı model, düzenlenmiş kapitalizm modeli terk edilmeye başlandı. Fordist birikim rejimi yerini Post-Fordist sermaye birikimi rejimine, Keynesyen sosyal refah devleti yerini neo-liberalizme bıraktı. 'Esneklik' çeşitli ülkelerde sendikaları koruyucu düzenlemelerin gevşetilmesine yol açtı. Sendikalar için düşüş başlamıştı."⁴⁸ Bu açıklamanın sendikaları "korunmaya muhtaç kişiler"e benzer bir kategoriye yerleştirdiği ortadadır. Sendikaların gücü işçi sınıfının bağımsız gücüyle o kadar ilgisiz, kapitalizmin himmetine o kadar muhtaçtır ki, "esneklik" başlar başlamaz sendikalar için düşüş başlamaktadır.

Benzeri bir açıklamayı Marksist yöntemi benimseyen yazarlarda da sık sık görüyoruz. *Sendikal Kriz* derlemesindeki yazısında Özgür Müftüoğlu'nun yaklaşımı bunun sadece bir örneği. Müftüoğlu tekrar ve tekrar sendikaların gücünü Fordizme, "talep yönlü ekonomi politikaları"na ve burjuva devletinin himmetine bağlıyor. Yukarıda, 30'lu yıllarda ABD'deki militan grevlerin sonucu olarak ortaya çıkan sendikalaşma dalgasını yanlış biçimde "talep yönlü ekonomi politikaları"na bağladığına değinmiştik.⁴⁹ Müftüoğlu, 20. yüzyılın ilk iki onyıllı içindeki sendikalaşma dalgasını da kendi deyiimiyle "Fordist üretim sistemi"ne

46 A.y., s. 53.

47 A.y., s. 23.

48 A.y., s. 31.

49 Bkz. 39 no.lu dipnot.

atfeder.⁵⁰ Buna örnek olarak üç ülke verilir. Oysa bu dönem örnek olarak verilen ülkelerden ABD’de sendikal örgütlenmenin kolay olması bir yana, sınıflar arasında neredeyse bir iç savaş yaşanmaktadır. Dönem devrimci bir sendikacılık yapan IWW dönemidir. Almanya’da 1918’de tarihin en büyük (ama akim kalmış) işçi devrimlerinden biri yaşanmıştır. Britanya’da ise İngiltere’de 1917-18’de, İskoçya’da 1919’da sendika işyeri temsilcileri hareketi neredeyse devrimci bir atmosferde mücadele etmektedir.

Müftüoğlu aynı zamanda “Fordist” dönem konusunda şaşkınlık verici yanılsamalar dile getirir. Bunlardan biri “Fordist üretim biçimi, işçi sınıfının üretim sürecindeki söz sahipliğini artırmıştır” biçiminde dile gelir.⁵¹ Oysa Fordizm tanımı gereği işçiyi üretimin kontrolünden bütünüyle koparan bir yönetim tekniğidir. Yine aynı dönemde (bugün üretim alanından çekilmekte olan) devletin de “üretim sürecinde işçilerin katılımını teşvik eden uygulamalarda bulunmuş” olduğu da ileri sürülür.⁵² Bununla Federal Almanya’da “ortak yönetim” olarak anılan göz boyama tekniği kast ediliyorsa bu özel sektörde de geçerlidir. Özel sektörde varolmayıp da devlet sektöründe işçilere özel bir katılım olanağı sağlayan tek örnek, 1930’lu yıllarda Meksika’da Lázaro Cárdenas döneminde kamulaştırılan demiryollarının işçi denetimi adı altında sendikalarla işbirliği içinde yönetilmesidir. Ama bunun da “Fordizm”le bir ilgisi olamaz çünkü dönem Büyük Depresyon dönemidir.

Emperyalist ülkelerde Keynesçiliğe, sözde “refah devleti”ne, Fordizme olan bu inanca, Türkiye’de de “ithal ikameci” diye nitelenen iç pazara dönük sermaye birikimi dönemine ilişkin yanılsamalar eşlik eder. Yalçın Küçük’ten Çağlar Keyder’e uzanan geniş bir yelpazede çeşitli yazarlar, “ithal ikameci” birikimin iç pazarın genişlemesi ihtiyacından hareketle, 1960-80 arasında Türkiye burjuvazisinin ücretlerin artışına hayırhah baktığını, sendikal hareketin gücünün ve işçi sınıfının kazanımlarının buradan kaynaklandığını ileri sürerler. *Sendikal Kriz* derlemesinde yayınlanan yazısında Yıldırım Koç da ekonomi bilgisinin sınırlarını ortaya koyarak şöyle diyor: “Uluslararası rekâbetten [aslında böyle—SS] korunmuş bir iç pazarda ithal ikâmecî [aslında böyle—SS] sanayileşme sürecinde işverenlerin öncelikli kaygısı, sürekli artan talebi karşılayabilmektir. İşgücü maliyetinde meydana gelen artışlar, talebin fiyat artışlarından fazla etkilenmediği koşullarda, fiyatlara yansıtılabiliyordu. Sermayedar sınıfın ekonomik açıdan işçilerin örgütlenmesine fazla bir tepkisi yoktu.” Buradaki en büyük sorun, Koç’un ekonomi teorisinde Marx’ın gerisine, ücret artışlarının fiyat artışlarına yol açacağını ileri süren Proudhon veya Lassalle’in konumuna geri gitmesi değildir. En büyük sorun Yıldırım Koç’un son yarım yüzyılın Türkiye tarihinden hiçbir şey anlamamış olduğunu böylelikle itiraf etmesidir. Çünkü 12

50 Müftüoğlu, a.g.m., s. 23.

51 A.y., s. 131.

52 A.y., s. 138.

Eylül ‐işçilerin örgütlenmesine pek fazla tepkisi yoktu” denen sermayedarların 1960’lı ve 1970’li yıllarda verilen büyük mücadelelere tepki olarak işçi hareketini ezme için desteklediği bir askeri diktatörlüktür!⁵³

Gerek emperyalist dünya için geliştirilmiş olan Fordizm teorisi, gerek Türkiye ve benzeri ülkeler için ‐ithal ikameci” modelin okunuş tarzı, kapitalizmin doğasını bütünüyle yanlış kavramıştır. Kapitalizm için ücretler hiçbir zaman bir ‐talep unsuru” olarak düşünülemez. Yaratılan değerin paylaşılması üzerinde verilen (ve işgücü arzı ve talebinin karşılıklı ilişkisinden büyük ölçüde etkilenen) bölüşüm savaşı ücretlerin esas belirleyicisidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve ‐Fordizm” olarak anılan kapitalist düzen ise doğrudan doğruya sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür. Bu düzen, uluslararası burjuvazinin, iki dünya savaşı arasındaki Büyük Depresyon’un kapitalizm için yarattığı ölümcül krize, bu dönemde en başta ABD, Fransa ve İspanya’da yaşanan sınıf mücadelelerine ve Sovyetler Birliği’nde Ekim devriminin kazanımlarının etkisine bir cevabıdır.

Türkiye’ye gelince, her şey bir yana, Yıldırım Koç’un ifadesiyle ‐sermayedar sınıfın ekonomik açıdan işçilerin örgütlenmesine fazla bir tepkisi yoktu” önermesi, 1967 ile 1980 arasında DİSK’in öncülüğünde verilen sınıf mücadelesinin nasıl kanlı biçimler aldığını bütünüyle görmezlikten gelen bir tavrın ifadesinden başka bir şey olamaz.

Özet olarak, ister dünya versiyonunda ister Türkiye versiyonunda, ücretlerin bir ‐talep unsuru” olarak görülmesi dolayısıyla sendikaların bütün bir dönem boyunca rahat örgütlendiğini ileri süren teoriler *sınıf mücadelesini yok saymaktadır*. En büyük yanlışları budur.

‐Sendikaların krizi” teorisinin öteki önemli dayanağı son onyıllarda teknoloji, ekonominin yapısında, devletin ekonomi ile ilişkisinde, ulus devletlerin konumunda vb. ortaya çıkan gelişmeler sonucunda kapitalizmin, daha önce geçerli olan teoriler ışığında anlaşılamayacak, yepyeni, benzersiz bir değişim geçirdiğine dair bir anlayıştır. Post-modernizmin, sol liberalizmin, post-Marksizmin, ‐küreselleşme” teorisinin sol versiyonlarının, ‐bilgi toplumu” teorilerinin hepsinin ortak yanı budur. Burada sınıf mücadelesinin ürünü olarak ortaya çıkan sonuçlar, mücadele tarafından etkilenemeyecek nesnel faktörlere (en başta teknoloji, sonra ekonominin değişen yapısı vb.) atfedilir. Bu tartışma, aslında günümüz kapitalizminin bir bütün olarak anlaşılmasıyla ilgili olduğu için bu yazıda daha derinlemesine ele alınamaz. Daha önceki bazı çalışmamıza referans vererek geçeceğiz.⁵⁴ Ancak iddiamızı okuyucuya anlaşılır kılabilmek amacıyla tek bir örnek vereceğiz. *Sendikal Kriz* derlemesinde Aziz Çelik sendikaların zayıflamasına yol açan faktörleri incelerken ‐Bacalardan Bürolara Değişen İşyeri ve Çalışma Düzeni” başlıklı bir bölüm açıyor. Bu bölümün kilit cümlesi şudur: ‐Günümüzde üretim geniş ölçekli imalat sanayinden [aslında böyle—SS] küçük ölçekli hizmet

53 Bkz. Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992.

54 Sungur Savran, ‐Küreselleşme mi, uluslararasılaşma mı?”, *Sınıf Bilinci*, sayı 16 ve 17, 1986.

sektörüne ve düzenli çalışmadan atipik ve eğreti çalışmaya doğru kaymaktadır.”⁵⁵ Bu kayış sendikal hareketin zayıflamasının temel nedenlerinden biri olarak sunuluyor.

Dikkatli bir göz burada nesnel faktörlerle sermayenin stratejisinin bütünüyle birbirine karıştırıldığını, hatta özdeşleştirildiğini fark edecektir. Cümlelerin iki yarısında sözü edilen (1) sanayiden hizmetlere kayış ile (2) düzenli çalışmadan atipik ve eğreti çalışmaya geçiş arasında *hiçbir* ilişki yoktur. Hem sanayide, hem de hizmetlerde her iki çalışma biçimi (düzenli ve esnek) mümkündür ve mevcuttur. Bunların hem aynı bölümde hem de aynı cümlelerin içinde ele alınması, Çelik’in nesnel faktörlerle (ekonominin yapısındaki değişiklik) sermayenin stratejisini (esnekleştirme) birbirinden ayıramadığını ya da ayırmamayı tercih ettiğini gösteriyor. Ama daha da vahimi, bu iki faktörün özdeşleştirilmesidir. Üretimin “geniş ölçekli imalat sanayinden küçük ölçekli hizmet sektörüne” kaydığını söylemek, ölçek sorununu sektörler arasındaki kayma ile özdeşleştirmek demektir. Oysa küçük ölçekli imalat sanayii epeyce yaygın olduğu gibi büyük ölçekli hizmetler de ulaşım, turizm, finans ve benzeri alanlarda son derecede yaygındır.⁵⁶ Çelik, sanayi/hizmetler sorunu ile ölçek sorununu kasıtlı biçimde özdeşleştirerek okuyucunun aklını karıştırıyor. *Ölçek küçülmesi, sermayenin sendikasıylaştırma amacıyla benimsediği stratejik yaklaşımın unsurlarından biridir. Sanayiden hizmetlere dönüş ile özdeşleştirilmesi bütünüyle yanlıştır.*

Bu iki tür karışıklık sonucunda sendikaların günümüzde yaşadığı kan kaybının ardındaki dinamikler bütünüyle yanlış anlaşılacaktır. Çelik’in okuyucusu sendikaların zayıflamasının hizmetler sektörüne kayışın sonucu olduğunu zannedecektir. Oysa hizmetler sektörü birçok ülkede ve birçok dönemde çok güçlü sendikaları barındırmıştır. Türkiye’de de 1980 öncesi otellerde veya bankalarda güçlü sendikalar örgütlenmişti. Ulaşım sektörü hâlâ güçlü sendikalara sahiptir. İster sanayide ister hizmetlerde sendikaların güç yitirmesi, sermayenin bilinçli bir stratejisi sonucunda bir yandan hem işyerinin parçalanmasının hem de dışarıya iş verme yoluyla işçi kolektiflerinin parçalanmasının (ölçek sorunu budur), bir yandan da işgücü piyasasının esnekleşmesinin (“atipik ve eğreti çalışma”) bir ürünüdür. Bu ise daha önceki bir yazımızda ayrıntısıyla anlattığımız gibi, sermayenin son çeyrek yüzyıldır işçi sınıfına yönelttiği büyük taarruzun bir veçhesidir.⁵⁷ Herhangi bir nesnel, değiştirilemez faktörün değil.

Geldiğimiz noktada sendikaların nicel olarak zayıflamasının temelini de

55 Çelik, s. 33.

56 Zaten Çelik, yazısının başka bir yerinde eski dönemde de küçük işletmelerin Türkiye’de gayet yaygın olduğunu ve sendikal hareketi belirleyen ana faktörlerden biri olarak etki yarattığını kendi de itiraf ediyor. Aynı yerde, s. 41.

57 Fordizm ve post-fordizm kavramları üzerine yerleştirilen tartışmanın ima ettiğinin aksine, son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan yalın üretim, esneklik, toplam kalite yönetimi, insan kaynakları vb. uygulamaların ne teknolojide ne de kapitalizmin yapısında meydana gelen kaçınılmaz değişikliklerin ürünü olduğunu, bir sınıf mücadelesi taarruzu olduğunu başka bir yazımızda ayrıntısıyla ortaya koymaya çalışmış bulunuyoruz. Bkz. “Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması”, *Devrimci Marksizm*, 3, Mart 2007.

açıklama fırsatını elde etmiş oluyoruz. *Sendikaların üye kaybı ve sendikalaşma oranlarının gerilemesi, kapitalizmin yaşadığı sözde benzersiz değişimin bir sonucu değildir; ne de sınıf mücadelesinden bağımsız nesnel faktörlerin bir ürünüdür. Dünya kapitalizminin otuz yıldır süren uzun krizi içinde sermayenin işçi sınıfının gücünü kırmayı amaçlayan büyük taarruzunun ürünüdür.* Hızla sayacak olursak, kuralsızlaştırma, özelleştirme, sosyal hizmetlerin budanması, yalın üretim (toplam kalite yönetimi, insan kaynakları yönetimi), işgücü piyasasında esnekleşme ve bütün ülkelerin işçileri arasında rekabetin derinleşmesi anlamını taşıyan küreselleşmecî politika, sendikaların son otuz yıldır nicel olarak zayıflamasının ardındaki temel nedenlerdir. Burjuvazi bilinçli olarak bir *sendikasızlaştırma* politikası uygulamaktadır.⁵⁸

“Sendikaların krizi” teorileri sendikaların zayıflamasını nesnel ve en uçta teknolojik faktörlere atfederek *sorunun bir sınıf mücadelesi sorunu olduğunu gizlemeye* yardım ediyor.

6. Sendikaların gerçek sorunu nedir?

Ulaştığımız noktada sorunu şöyle özetleyebiliriz. Dünya kapitalizmi 1970’li yılların ortalarından beri bir uzun krizden geçiyor. Kapitalizmin bütün uzun krizlerinde olduğu gibi bu krizde de sendikaların gücünde ciddi bir kayıp genel bir eğilim olarak gözleniyor. İşgücü piyasasının genel ortamından kaynaklanan bu güç kaybına, örgütlü örgütsüz bütün işçi sınıfı ve emekçiler gibi, işçi hareketinin sendikal kanadının da 1980’li yılların başından bu yana burjuvazinin neo-liberal, küreselleşmecî, esnekleştirici saldırısı altında yediği darbeler ekleniyor. Şimdi cevaplamamız gereken soru şudur: İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya çapında nicel anlamda büyük bir güç kazanmış olan sendika hareketi bu taarruza karşı neden etkili bir yanıt verememiştir? “Sendikaların krizi” teorisi bu soruyu hemen hemen hiç sormaz. Bu da doğaldır. Sendikalar devlet desteğine muhtaç, sermayenin ihtiyaçları öyle gerektirdiği için (“talep unsuru olarak ücretler”) güçlenmiş olan kurumlar, sendikaları zayıflatan faktörler ise kimsenin mücadeleyle püskürtemeyeceği nesnel faktörler olursa, sendikaların yapabileceği bir şey kalmaz. O zaman da “sendikalar neden etkili yanıt veremedi?” türünden bir soru doğmaz.

Uluslararası sendikal hareket bugün sermayenin büyük taarruzuna etkili bir yanıt geliştire(miyorsa bunun temelinde sendikal hareketin tarihsel bir süreç içinde varlık nedenini neredeyse bütünüyle yadsıyan bir çürüme eğilimini

58 Çelik ve Müftüoğlu’na haksızlık etmemek için buraya bir kayıt düşmek gerekiyor. Çelik yazısında “Sendikaların Altını Oyma Teknikleri” başlığı altında (a.g.m., s. 55-57) kapitalistlerin sendikalara saldırısından söz ediyor. Ama bunu daha önce uzun uzun tartıştığı ve “nesnel” olarak gördüğü gelişmelerle hiçbir biçimde ilişkilendirmiyor. Müftüoğlu ise sendikaları zayıflatan bir dizi faktörü özetlerken (a.g.m., s. 142-145) burjuvazinin saldırısından kaynaklanan bir dizi unsuru gündeme getiriyor, ama bunları “nesnel” olarak algıladığı faktörlerle iç içe ele alarak.

derinleştirerek geliştirmiş olması yatar. Yukarıda dördüncü bölümde belirli faktörlerin (işçi aristokrasisinin etkisi, sendika bürokrasisinin sultanı, devletle bütünleşme) ister emperyalist ister emperyalizme tâbi, bütün kapitalist ülkelerin sendikal hareketinde bir çürüme eğilimi yarattığını görmüştük. İşte “sendikaların krizi” teorisi, kriz olarak adlandırdığı olguyu son çeyrek yüzyıla özgü biçimde ele alarak ve böylece hareketin daha önceki dönemde sağlıklı bir gelişme yaşamış olduğunu ima ederek *çürümeyi gözlerden saklamakta*, böylece sorunlarla mücadele etmek için uygun yöntemlerin saptanmasını olanaksız hale getirmektedir.

Okuyucu “çürüme eğilimi”nden ne kastettiğimizi merak edebilir. “Çürüme” kavramından muradımızı anlatabilmek için birkaç örneğe başvuralım. Bu örnekler, sağıyla “sol”uyla sendikal hareketin emperyalist çağda ne tür bir karakter kazandığını sanıyoruz açıklıkla ortaya koyacaktır. İlk örneğimiz 20. yüzyılın başının en güçlü sendikal hareketi olan Alman sendikacılığından. 1917 yılında Ekim devrimi ile birlikte Rusya’da işçi ve köylüler sovyetler aracılığıyla iktidara yükseldikten sadece bir yıl sonra, 1918 Kasım ayında Almanya’da da bir devrim patlak vermiştir. Bu devrimde de, aynen Rusya’daki işçi, asker ve köylü sovyetleri gibi, Almanya’nın bütün sathında işçi ve asker konseyleri (Almanca’da “*rat*”lar) kurulmuştur. 1880’li yıllardan beri Sosyal Demokrat Parti ile birlikte kapitalizme karşı mücadele etmekte olan Alman sendikaları konfederasyonu (ADGB) kapitalistlerle imzaladığı “Kasım Anlaşması” ile bir takım tavizler (8 saatlik işgünü, sanayide işçi katılımı vb.) elde etmekle birlikte üretim araçlarının toplumsallaştırılmasından ve kapitalistlerin iktidarına son verilmesinden, Alman sendikacılığının (üstelik Marksist olmayan) bir tarihçesine göre “kasıtlı olarak kaçınmıştır”.⁵⁹ Böylece, bir işçi örgütü, üstelik onyıllar boyu sosyalizm yanlısı bir parti ile bağlantılı bir işçi örgütü, bir proleter devriminin patlak verdiği bir tarihsel anda, yani kapitalistler ile işçi sınıfı arasında iktidar sorunu üzerine mücadele verilmekte olduğu bir anda, tarihte ilk kez ağırlığını kapitalistlerden yana koymuştur.

Burada “ama bütün sendikaların devrimci olması gerekmez” diyen okuyucuların sesini duyar gibi oluyorum. Sendikaların ikili karakteri dolayısıyla bu doğrudur. Ama unutulmamalıdır ki bu sendika konfederasyonu “sosyalist” bir sendikadır. Alman işçilerinin büyük kitlesi ile (üniforma altında işçi ve köylüler demek olan) askerler konseylerde örgütlenirken ADGB kapitalist düzenden yana tavır almışsa, bu işçi aristokrasisinin ve bürokrasisinin Alman devletiyle bütünleşmesinde önemli bir merhaledir.

1919’da benimsenen bu tutum, sadece 14 yıl sonra Nazizm ile uzlaşma çabasına dönüşecektir. İşte burada hiçbir okuyucunun “ama sendikalar...” diye başlayan herhangi bir cümle kuramayacağı aşikâr. Alman sendika tarihine, ADGB’nin 1920 ile 1933 arasında başkanı olan Theodor Leipart’ın adıyla “Leipart çizgisi” olarak geçen bu yaklaşım, sendikaların siyasi partiler karşısında

“tarafsızlığı” doğrultusundaki revizyonist-korporatist tezin arkasına sığınarak Nazi rejiminin sendikaları kapatmamasını sağlamak için Hitler’e ricacı olmuştur. Bunu yaparken Leipart’ın aynı zamanda tam da Nazilerin merkezi çizgisi olan Alman milliyetçiliği argümanlarına başvurması sendikaların kendilerini devlete uyarlamasının daha bu erken tarihte ne kadar ileri gitmiş olduğunun çarpıcı bir kanıtıdır.⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin tek işçi konfederasyonu AFL-CIO’nun çeşitli “enstitüleri” aracılığıyla Üçüncü Dünya işçi sınıfı hareketleri nezdinde ABD emperyalizminin çıkarlarını savunmak amacıyla yaptığı çalışmalar her ülkenin sendika hareketinin nasıl kendi devletiyle bütünleştiğinin çarpıcı bir kanıtıdır. Bunun ters yüzü, emperyalizmin desteğinde yapılan gerici ve işçi sınıfı düşmanı darbeler bu darbeleri yaşayan ülkelerin sendikalarınca destek verilmiş olmasıdır. Venezüella’da Chávez’e karşı düzenlenen ABD destekli 2002 darbe girişimini ülkenin geleneksel işçi konfederasyonu CVT’nin desteklemiş olması, bu konudaki sadece son örnektir. Türk-İş’in de genel sekreteri Sadık Şide’yi işçi düşmanı 12 Eylül’ün kurduğu hükümete Çalışma Bakanı olarak verdiği hatırlardadır.

Bütün bunlar aslında dünya sendikal hareketini bir kanser gibi sarmış olan devletle bütünleşme eğiliminin bazı çarpıcı örnekleridir. “Sol” sendikalar bile bu eğilimden muaf değildir. Fransa’da Mayıs 1968’de 10 milyon işçi o ana kadar tarihin gördüğü en büyük genel grevi üç hafta boyunca sürdürürken ve cumhurbaşkanı De Gaulle ülke dışına kaçmışken en büyük sendika konfederasyonu CGT’nin ADGB’nin “Kasım Anlaşması”nı hatırlatır biçimde “Grenelle Anlaşmaları” temelinde grevi sona erdirmesi (bir dizi fabrika buna rağmen grevi bir süre daha sürdürecektir) kendini “komünist” olarak niteleyen bir sendika konfederasyonunun bile “devleti kurtarma” misyonundan muaf olmadığını gösteren bir dizi örnekten biridir.

Bu sendikalar hiç mi sınıf mücadelesi vermezler? Hayır, sendikaların önemli bir bölümü, her şeye rağmen, günbegün iyi ya da kötü sınıf mücadelesi verirler. Belirli dönemeç noktalarında işçi sınıfının hayati çıkarlarını korumak için varolan tek araç bile olabilirler. Ama en hassas dönüm noktalarında, devletin ve düzenin bekası sorunu ortaya çıktığında, işçi aristokrasisi ve sendika bürokrasisinin devletle bütünleşmesi, sendikaları bütünüyle düzenin yanında yer almaya iter. Verilen örnekler bunun örnekleridir. Düzenin bekasına ilişkin bu yaklaşım, adım adım ekonomik alana sızar. Uluslararası sistem her bir ülkenin kapitalistleri arasında kıyasıya bir rekabetin arenası olduğu için, “ulusal çıkarlar” bürokrasiyi sermayenin büyük ekonomik stratejileriyle de uyuma doğru zorlar. İşte son çeyrek yüzyılda sendikaların her bir ülkede burjuvazinin benimsediği stratejiye uyum göstermesinin, cepheden karşı çıkmamasının ardında bu temel eğilim

60 Bkz. Moses, a.g.y., s. 68-69 ve 71. ADGB’nin cumhurbaşkanı Hindenburg’a yazdığı mektubun metni için bkz. Lozovsky, a.g.m., s. 145-46.

vardır. Burada anahtar kavram “ulusal ekonomi”nin rekabet gücüdür.

Bütün bu yazı boyunca “çürüme”den *bitmiş, tamamlanmış bir olgu olarak değil, bir eğilim olarak* söz ettiğimizi dikkatli okuyucu fark etmiş olmalıdır. Bunun nedeni şudur: Sendikalar bir yandan bürokrasinin hakimiyetine girmiştir, ama bir yandan da milyonlarca işçinin örgütlendiği mücadele ortamlarıdır. Bürokrasinin devletle ve sermayeyle barışının karşısında bu büyük işçi kitlelerinin periyodik olarak yükselen, kapitalist sınıfla kaçınılmaz biçimde karşı karşıya gelen mücadeleleri vardır. Bu yüzden sendikalar emperyalist çağda ağırlıklı olarak bu çürüme eğiliminin etkisi altında olmakla birlikte, bu aşamada dahi dönemsel olarak ciddi mücadelelere girerler. İşçi mücadeleleri eski sendikaları kendisine yeterli bir kanal olarak görmediğinde yepyeni sendikalar oluşur ve bunlar güçlü sınıf mücadelelerine araç olur. Yani emperyalizm çağında bile sendikalar hâlâ potansiyel olarak sınıf mücadelesinin ve devrimin araçlarıdır. Bu yüzden bir yanda bürokrasi ve kısmen işçi aristokrasisi ile bir yanda devrimci öncü arasında sürekli bir savaş alanı haline gelmişlerdir.

Sendikal hareketin bu çürüme eğilimini saptamadan ve ona uygun politikalar ve talepler geliştirmeden hiçbir “sendikaların krizi” teorisi işçi sınıfının karşısındaki büyük sorunlara çözüm bulamaz. Her kim ki bu çürüme eğilimini gizler, o, sendikalara bürokrasinin gözlüğünden bakıyor demektir.

7. Türkiye sendikal hareketi üzerine bir not

Dünya çapında sendikal hareketin günümüzdeki durumunu etkileyen ve geleceği için önemli olan birçok değişik faktörden söz edilebilir. Ama bizce yukarıda sözü edilen faktörler (işçi aristokrasisinin etkisi, bürokrasinin sultası, devletle bütünleşme) hareketin bugünkü karakterini kazanmasında belirleyici etkenlerdir. Bu yazının sınırları içinde Türkiye sendikal hareketini bir bütün olarak ve çeşitli yönleriyle inceleme olanağımız yok. Yalnızca Türkiye hareketine de dünya çapında belirleyici olmuş bu faktörler açısından kısaca bakmakta gelecekteki mücadeleler açısından yarar olduğu kanaatindeyiz.

Önce aşikâr olandan başlayalım. Türkiye sendikal hareketinin hakim geleneği devletle bütünleşmiş bir sendikacılıktır. Burada eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının işleyişinin önemli bir örneği ile karşı karşıyayız. Kapitalizmin erken geliştiği ve 20. yüzyılın başından itibaren emperyalist aşamaya geçmiş olan toplumlarda, devletle bütünleşme tekeli kapitalizmin gelişme eğilimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yani buralarda devletle bütünleşme kapitalizmin yaşlılık döneminin bir ürünüdür. Buna karşılık, kapitalistleşmeyi daha geç yaşayan toplumların önemli bir bölümünde, sendikacılığın ortaya çıkışı devletin gölgesinde, kimi zaman himayesinde olmuştur. Yani devletle bütünleşme buralarda kapitalizmin doğum ve gençlik dönemlerinin bir ürünüdür. Türkiye’de de sendikalar bu gelişmeye uygun bir seyir göstermiştir. Türk-İş hem önce ve ağırlıklı olarak

kamu sektörü işletmelerinde örgütlenmesi hem de devletle tam bir anlaşma içinde yürümesi anlamında bir devlet sendikacılığı geleneğinin taşıyıcısı olmuştur. O kadar ki kuruluşunun üzerinden yarım yüzyıldan fazla bir süre geçmiş olduğu ve son çeyrek yüzyıldır kamu işletmeciliği adım adım tasfiye sürecine girmiş olduğu halde Türk-İş hâlâ ağırlıklı olarak bir kamu kesimi işçileri konfederasyonu olmaktan kurtulamamıştır.

Türk-İş'in devletle bu denli iç içe ve anlaşma içinde gelişmiş olması, Türkiye'de sendikacılığa damgasını vurmuş olan bu konfederasyonun, daha doğumundan itibaren, uluslararası sendikal harekette zaman içinde ortaya çıkmış olan çürüme eğiliminden nasibini almış olması demektir. Eğer bu yazıda ileri sürülen genel teze uygun olarak sendikaların esas krizi buradan kaynaklanıyorsa, o zaman Türkiye'de sendikal hareketin esas çözülmesi gereken sorununun bu çok köklü özelliğın ortadan kaldırılması olduğu açıkça ortaya çıkar. Bunun anlamı, Türkiye'de sendikaların bürokrasinin sultanından kurtarılmasının ve devletle göbek bağlarının kesilmesinin Marksistlerin sendikal politikası açısından stratejik görev olduğudur. Bu Türk-İş'in kendi bağrında olabilir veya ona bir alternatif yaratmakla olabilir. Bu taktik bir sorundur ve mücadelenin gelişmesinin somut koşulları üzerinden kararlaştırılacak bir şeydir. Ama her durumda amaç bunu sadece işçi sınıfının bir öncü kesimi üzerinden değil, nihai olarak büyük işçi kitlelerini kavrayacak bir yöntemle gerçekleştirmektir.

Burada hassas soru şudur: Türkiye işçi sınıfının tek geleneği bu mudur? Bu soruya verilecek cevap, hareketin kendi geçmişiyle kuracağı ilişkiyi belirleyeceği ölçüde geleceğe de ışık tutacaktır. Sosyalist hareketin birçok unsuru, bugün 12 Eylül'den çeyrek yüzyıl sonra bu konuda şaşırtıcı bir tavır alıyor ve DİSK'in önemini küçümsüyor. Oysa DİSK 1967 yılında tam da Türk-İş'in devlet yanlısı sendikacılığına karşı sınıf mücadelecı sendikacılığın temsilcisi olarak ortaya çıkmıştı. 12 Eylül her şeyden önce Türkiye işçi sınıfının DİSK'te cisimleşmiş olan mücadelecı, militan geleneğini ezmek amacıyla yapıldı. Bu durumda, "ithal ikamecilik döneminde bir talep unsuru olarak ücretler" teorisinin etkisi altında olsun ya da olmasın, DİSK'in de Türk-İş gibi kolay gelişme fırsatı bulduğunu ileri sürmek⁶¹ gerçeklere bütünüyle aykırıdır. Yıldırım Koç'un bu konuda söyledikleri tam anlamıyla ibretliktir: "...1980 öncesinde sendikalaşma nispeten kolaydı ve ortaya hantal bir örgütlenme çıktı...DİSK'te 1975 yılından itibaren görülen gelişme ise tabandan gelişen bir hareketin değil, TKP'nin yukarıdan aşağıya DİSK genel merkezinde ve DİSK'in bazı sendikalarında yönetime gelmesinin sonucuydu."⁶²

Yukarıda Koç'un son yarım yüzyılın Türkiye tarihinden hiçbir şey anlamadığını görmüştük. Bu pasajda ise uzmanı olduğu konudan, yani Türkiye sendikacılık tarihinden de hiçbir şey anlamamış olduğunu görüyoruz! Birincisi,

61 Çelik, a.g.m., s. 41.

62 Koç, a.g.m., s. 163.

DİSK'in örneğin "ağırlıklı olarak muhafazakâr partileri destekleme" veya "eylem alışkanlığının çok sınırlı olması" gibi özellikler taşıyan Türk-İş'ten farkını TKP'nin 1975'te DİSK'e yukarıdan aşağıya hakim olmasına bağlamak, ancak 1967'den 1975'e, hatta 1967 öncesinde Türkiye'de sınıf mücadelelerine gözlemini kapamakla mümkün olur. DİSK 1960'lı ve 70'li yıllarda muhteşem bir sınıf mücadelesi yükselişinin ürünüdür. TKP kendisi bu dalganın üzerine oturmuştur. Yani işçi sınıfı mücadeleleri bağımsız değişkendir, TKP bağımlı değişken. Böyle olmazdı, değil TKP gibi bürokratik bir parti, en devrimci parti bile kitleyi o ölçüde harekete geçiremezdi. İkincisi, 1980 öncesinde DİSK türü sendikacılığın kolay olduğunu söyleyen birinin, bırakalım başka her şeyi bir tek şu soruya bile cevap veremeyeceği açıktır: Bu sendikacılığın belki de en önemli ismi Kemal Türkler neden yaşanıp yatağında ölmüştür?

Aziz Çelik ve Yıldırım Koç gibi ideolojik anlamda "düşman kardeşler" sayılabilecek⁶³ iki yazarın aynı yargıda buluşması ilginçtir. Bunun belki şöyle bir açıklaması yapılabilir: her iki yazar da Türk-İş bünyesinde kariyer yapmıştır. Dolayısıyla 1967-80 DİSK geleneğinin Türk-İş'ten ayrı bir yere konulması kendi maddi konumlarına uymamaktadır!

Bu paradoksun açıklaması her ne olursa olsun, önemli olan şu gerçeği saptamaktır: Türkiye tarihinde bir değil iki sendikal gelenek mevcuttur: Bunlardan biri Türk-İş'te cisimleşir, öteki ise gençlik ve yükseliş dönemindeki DİSK'te. (Bugünün DİSK'i erken yaşlanmaya uğramış bir beden gibidir. Türk-İş'leşmenin sınırına gelmiştir.) İlki her daim devletçi çizgide yürümüştür; ikincisi ise, yönetiminin zaman zaman takındığı inanılmayacak kadar devletçi tavırlara rağmen esas olarak büyük gövdesiyle devletle karşı karşıya gelen bir sendikacılıktır.

Sınıf mücadelecisi sendikacılığın geleceği, Türkiye sendikal hareketinin bu ikinci geleneğinin mirasından yararlanarak, onun erdemlerini saptayarak, ama yaptığı büyük hataların eleştirisi ve özeleştirisi temelinde yükselecektir.

8. Sendikalar nasıl kurtulur?

Türkiye solunun "sendikaların krizi" konusundaki tespitlerinin köklü hatalar içerdiğini görmüş bulunuyoruz. Bu yaklaşımlarda esas sorun bir krizin varlığını saptama çabası bile değildir. Kendi içinde bu olumsal bir tartışmadır. Kriz olabilir ya da olmayabilir. Esas sorun, saptanan kriz ile kapitalizmin dönemleri arasında kurulan bire bir ilişkidir. Keynesçilik = güçlü sendikacılık, neo-liberalizm = sendikaların krizi: Formül budur ve bu formül yanlıştır. Yanlışığının da iki nedeni vardır. Formülün ilk yarısındaki yanlış yukarıda uzun uzun anlatıldı. Keynesçilik, Altın Çağ, emek-sermaye uzlaşması—hangi yanlış adla anılırsa anılsın, 1970'li

63 Bu önermeyi açıklamaya gerek var mı? Aziz Çelik işçi hareketi içinde AB'nin en koyu savunucusu olan sol liberal unsurdur, Yıldırım Koç ise AB'nin "ulusalcı sol" denen kanattaki sendikal kadrolar arasındaki en faal karşıtı.

yılların ortalarından önceki dönemde sendikaların güçlü ve sağlıklı olduğuna dair herhangi bir fikir, emperyalist çağda sendikaların içine girmiş olduğu çürüme eğilimini gözlerden sakladığı için son derecede zararlıdır. Sendikaların 1975'ten önce sağlıklı olduğu sonucuna ulaşan herhangi bir bakış açısı işçi sınıfının değil bürokrasinin bakış açısıdır.

İkinci yanlış ise formülün ikinci yarısındadır. Neo-liberalizm çağında sendikaların işçi sınıfının “parçalanması” vb. dolayısıyla krize girdiğini söylemek, sendika bürokrasisini sorumluluklarından arındırmak demektir. Bugün yalın üretim ve esnek istihdam koşullarında yaşananlar, kapitalizmin tarihinde değişik aşamalarda ortaya çıkmış koşulların yeni bir versiyonudur. Nasıl o dönemlerde sendikalaşmak mümkün olduysa, sendikaların ciddi bir örgütlenme çabasıyla bugün de bu koşullar altında ilerleme kaydetmesi olanaklıdır. “Sendikaların krizi”ni kapitalizmin yeni örgütlenme biçimlerine atfetmek, kapitalizmin belirli bir örgütlenme tarzı altında sendikalaşmanın mümkün olmayacağını söylemekle eşanlamlıdır. Bu da bürokrasinin rahatlığını ve uzlaşmacılığını gözlerden gizleyen bir tahlildir. Lenin’i hiç unutmayalım: bürokrasi, burjuvazinin işçi sınıfı içindeki ajanıdır!

Türkiye’de bizim yaşadığımız durum özel olarak öğreticidir. Sendika bürokrasisi, hem Türk-İş’in hem DİSK’in bürokrasisi, önce 90’lı yılları neo-liberalizme ve özelleştirmeye karşı ciddi hiçbir muhalefet düzenlemeden geçirmiştir. Aynı dönem, bugün “esnekleşme çağında sendikacılık krize girmiştir” diyen Aziz Çelik’in fikirdaşları olan bir dizi sol liberalin, esnekliği Petrol-İş gibi sendikalar içinde “işçi sınıfının yararlanması gereken bir fırsat” olarak propaganda etmesiyle geçirilmiştir.⁶⁴ 1990’lı yılların sonundan bu yana ise sendika hareketi burjuvazinin ardında iki kampa ayrılmıştır: Bir yanda bütün kurtuluşu AB’den bekleyenler; öte yanda, AB karşıtlığını bütünüyle milliyetçi bir temele oturtanlar. Her ikisi de burjuvazinin farklı kanatlarına destek verirken sınıf mücadelesinden uzak durmaktadır. Sendikalar krizde ise bu politikaların sorumluluğu yoktur da bütün suçu nesnel koşullara mı atfedeceğiz? Burada “sendikaların krizi” teorisinin kendini karşı karşıya bulduğu durum, 12 Eylül sonrasında sendika bürokratlarının sürekli olarak yasalardan şikâyet edip, “bu yasalarla örgütlenmek mümkün değil” teranesine benzer bir durumdur. Nasıl yasaların gerçekten kötü olması örgütlenme çabasının yetersizliğinin bir gerekçesi olamazsa, aynı şekilde kapitalizmin bugün sınıfı küçük işçi kolektiflerine ayırıştırması veya başka önlemleri de sendikaların krizini kaçınılmaz kılmaz. Her iki durumda da dış nesnel koşulların gerçekliğini yadsımak mümkün değildir, ama bunlara belirleyicilik atfetmemek gerekir. Esas üzerinde durulması gereken, *mücadele açısından* esas belirleyici olan, sendikaların iç nesnel koşullarıdır.

64 Bu satırların yazarı, 1990’lı yıllarda çeşitli sendikalarda (Petrol-İş, Hava-İş, Selüloz-İş vb.) uzun süre boyunca sendika eğitimliği yapmış olduğu için sendikalarda esneklik propagandasına kendi kulaklarıyla ve gözleriyle tanık olmuş ve bu görüşlere şiddetle karşı çıkmıştır.

“Sendikaların krizi” teorisinin bu iki hatasının birbirini tamamladığına da dikkat çekelim. Bu teori, sendikaların gücünü de zayıflığını da *nesnel* koşullara atfeder. İradeye, mücadeleye, öznel faktöre hiçbir yer tanımayan *objektivist* bir teoridir. 1975’ten bu yana sendikaların yaşadığı sorunlarda bürokratikleşmenin ve devlete bağımlılığın belirleyici rolünü görememesi, 1945-75 arası dönemde sendikaları sağlıklı görmesiyle, çürüme eğilimini öne çıkarmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Burada bir parantez açarak, “sendikaların krizi” teorisyenlerinin en azından bir bölümünün sendikal bürokrasiden şikâyet ettiğini, sorunların bir bölümünü bu toplumsal katmanın sendikalar üzerinde kurduğu hakimiyete attettiğini kaydedelim. (Buna karşılık, sendikaların devlete bağımlılığından pek az söz edilir.) Ama mesele bürokrasiyi de *sorunlardan biri* olarak görmek değildir. Mesele bürokrasi ve devlete bağımlılığı *esas sorun* olarak görmektir. Sendikalarda bu temelde mücadele vermeyen bir hat, işçi sınıfının bu örgütlerini kolay kolay gerçek sınıf mücadelesi araçları haline getiremez.

Tespit yanlış olunca çözümler de kaçınılmaz olarak yanlış olacaktır. Burada çözüm önerilerini uzun uzadıya eleştiriye tâbi tutacak yerimiz yok. Ama kısaca şu noktalara dikkat çekelim:

- *AB temelli çözüm arayışı* bütünüyle çıkmaz sokaktır. AB’nin Türkiye işçi sınıfının hazlihazırda varolan örgütlenme sorunlarına bir çözüm olamayacağı bugüne kadar yapılan tartışma içinde zaten kanıtlanmıştır. Üstelik AB sendikacılığının sınıf uzlaşmacı politikaları (“sosyal diyalog”) Türkiye sendikacılığı için yeni sorunlar da yaratacaktır. En önemlisi ise şudur: Sorunların çözümünün AB’ye havale edilmesi, işçi sınıfı üzerinde bir *afyon etkisi* yaratmakta, onu mücadele yerine pasifliğe itmektedir.

- Sendikaların sorunları çözülecekse, *bugünkü sendikaların bütünüyle ortadan kalkması gerektiği* tezi Türkiye solunda kimilerince ciddi ciddi savunulmuştur. İşçi sınıfının varolan örgütlerinin bir kenara bırakılması ve yerine Lenin’in deyişiyle “bakır”, temiz örgütlerin kurulması önerisi, yaşayan bir organizma olarak sınıfın somut varlığının yerine solcuların kafasındaki hayalleri geçirmekten başka bir işe yaramaz. Bugünkü durumda varolan bütün sendikaların içinde çalışmak gerekir. Bu sendikaların yerine yeni sendikaların ve yeni bir konfederasyonun kurulup kurulmayacağı, sınıfın anlamlı bir kitlesinin yarın sınıf mücadelesi yükseldiğinde göstereceği eğilimlere bağlı olarak kararlaştırılması gereken taktik bir sorundur. Bir taktik sorunu genel bir çözüm olarak öne sürmek her şeyi yanlış anlamaya yol açar.

- *Toplumsal hareket sendikacılığı* tezi, gerek uluslararası planda, gerekse Türkiye’de son derecede zayıf temelleri olan bir yöneliştir. Bir kere bu tezi savunan uluslararası literatür inanılmaz derecede zayıf ve kafası karışık bir literatürdür.⁶⁵ Bu zaafın en çarpıcı yanı da hiçbir biçimde toplumsal hareket

65

Örnek olarak bkz. Waterman ve Scipes’in yukarıda referans yapılan yazıları.

sendikacılığı örneği olmayan bir takım yeni sendikaların (Filipinler’de KMU, Güney Afrika’da COSATU, Brezilya’da CUT, Güney Kore’de KCTU) sanki bu tür sendikacılığın öncüsü olarak gösterilmesidir. Başka bir biçimde söylersek, toplumsal hareket sendikacılığı somut gerçeklikte ortaya çıkan bir gelişmenin teorileştirilmesi değildir. Postmodernizm ve post-Marksizmden esinlenmiş bir takım teorisyenler, bazı yeni sendikal hareketleri kendi kafalarında geliştirdikleri modelin Prokrüst yatağına yatırmaktadırlar. Toplumsal hareket sendikacılığının esas belirleyici özelliği anti-Leninist tavrı ve devrimci parti karşıtlığıdır. Bunun bir uzantısı olarak toplumsal hareket sendikacılığı anarko-sendikalizmin çağdaş bir versiyonudur. Devrimci partinin sendikal hareketle kuracağı ilişkinin ne kadar önemli olduğunu yukarıda vurgulamış olduğumuz için burada bu konunun ayrıntısına girmeyeceğiz. Bunun ötesinde toplumsal hareket sendikacılığının sendika hareketinin başka ezilen toplumsal katmanlarla ittifak içinde yürümesi gerektiği tezinin bu anlayışa özgü hiçbir yanı yoktur.

• *Sendikalı işçilerin aristokratlaştığı görüşünden hareketle güvencesiz işçiler arasında çalışma* fikri, işçi sınıfının örgütlü olan kesimlerini, yani burjuvaziye en güçlü biçimde kafa tutabilecek kesimlerini bürokrasinin sultasına, yani son tahlilde karşısında mücadele edilmesi gereken güç olan burjuvaziye terketmek anlamına gelir. Güvencesiz işçilerin arasında elbette çalışmak gerekir, ama bu sendikalar içindeki çalışmadan dahi zor sonuç elde edilebilecek bir alandır.

Doğru yaklaşım, her şeyden önce, varolan sendikaların içinde mümkün olduğu kadar yoğun bir biçimde çalışmaktır. Sendikalar içinde devrimci bir faaliyet, sınıfın öncü kesiminin, yani politik bilinç kazanan kesiminin sendikaların içindeki gücünü arttırdığı ölçüde sendikal hareketin sorunlarının çözümünde esas aktör yaratılmış demektir.

Bu çalışma, elbette sendikaların sermayenin büyük taarruzu karşısında militanca ayağa kalkmasını savunmalı, burjuvazinin öne sürdüğü “ekonomünün ihtiyaçları”, “uluslararası rekabet”, “verimliliğin sağlanması” gibi sınıfların çıkarlarını görünürde ortaklaştıran bütün argümanlara karşı çıkararak politikalarını sınıfın temel çıkarları üzerine yerleştirmelidir. Aynı zamanda sendikaların daimi bir örgütlenme taarruzu içinde olması, birikmiş büyük fonların örgütlenme ve eğitim faaliyetleri için kullanılması doğrultusunda ısrar etmek gerekir. Nihayet, nerede mücadele varsa, her sendikadaki devrimci sendikacılar ve öncü işçiler o mücadeleyle dayanışma için kendi sendikalarını harekete geçirmeye çalışmalıdırlar. Sermayenin güncel stratejisinin merkezinde işçi sınıfının çeşitli bölüklerini birbirinden yalıtılmak ve rekabet içine sokmak vardır. Öyleyse sendikalar bu dönemde dayanışmaya özel bir önem atfetmek zorundadır.

Sendikalarda sermayeye karşı verilecek sınıf mücadelesi, örgütlenme taarruzu ve dayanışma gibi temel görevlerin dışında sendikaların çürüme eğiliminin dayattığı ilk görev sendikaların devletten bağımsızlaşması için mücadele etmek-

Devrimci Marksizm

tir. İkinci görev, bürokrasinin sultasına karşı mücadeledir. Bu görev çeşitli biçimler alacaktır. Bunlar arasında ikisi öne çıkar: Bürokratların ayrıcalıklarına karşı mücadele ve sendikal demokrasinin tesisi.

Bütün bunlar ve başka görevler için elbette uzun ve ayrıntılı bir mücadele planı oluşturmak gerekir. Ama bu yazının sınırları çerçevesinde önemli olan şudur: Doğru yolda yürüyebilmek için sendikaların işçi sınıfı açısından önemini ve sorunlarını doğru kavramak gerekir. Bu yazı bu görevi yerine getirebildiyse amacına ulaşmış demektir.